

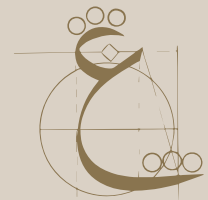
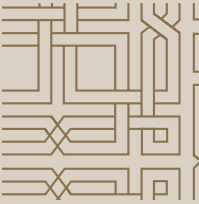

kadim

SAYI / ISSUE 10 • EKİM / OCTOBER 2025

IO

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 10 • EKİM | OCTOBER 2025

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • EKİM | OCTOBER 2025

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | Boğaziçi Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | University College Dublin
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hacer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Büşranur BEKMAN ERKAN | Sakarya Üniversitesi

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Geç Dönem Osmanlı'da Bilim İletişimi Örneği: Çiftçiler Derneği Mecmuası

A CASE STUDY OF SCIENCE
COMMUNICATION IN THE
LATE OTTOMAN PERIOD:
ÇİFTÇİLER DERNEĞİ MECMUASI

KÜBRA SULTAN YÜZÜNCÜYİL*

ÖZ

ABSTRACT

Bu çalışma, bilim iletişiminin Batı merkezli ve doğrusal ilerleme varsayımını Osmanlı bağlamında yeniden değerlendirerek alternatif bir tarihsel perspektif önermektedir. Tanzimat ile ivme kazanan modernleşme süreci, tarımsal üretimin rasyonelleşmesini hedeflemiştir. II. Meşrutiyet sonrasında yayımlanan ziraî yayınlar bu politikaların bir uzantısı olarak, çiftçiye bilimsel bilgi aktarmayı amaçlamıştır. Bu mecmualar arasında yer alan *Çiftçiler Derneği Mecmuası* ise (1916–1919) modern tarım bilgisini çiftçi diliyle aktaran özgün bir örnek olarak ele alınmıştır. Mecmua içerikleri, MAXQDA 2024 yazılımı kullanılarak eleştirel söylem analiziyle incelenmiştir. Bu sayede, mecmuanın bilim iletişimi stratejisinin hangi söylemler üzerinden inşa edildiği, bu söylemlerin yayımlandıkları tarihsel bağlamlar doğrultusunda nasıl bir dönüşüm geçirdiği ortaya konmuştur. Bu çerçevede 1916–1917 sayılarında yerel kültürel kodları, dini referansları ve toplumsal aidiyeti harmanlayan bağlamsal modelin egemen olduğu; 1918'in ikinci yarısından itibaren ise yukarıdan aşağı kurulan uzman merkezli eksiklik modeline geçildiği belirlenmiştir. Bu yönüyle çalışma, bilim iletişimi modellerinin evrensel ve ardışık biçimde ilerlediğini öne süren Batı merkezli varsayımın, incelenen örnek özelinde Osmanlı tecrübesiyle örtüşmediğini göstermekte; bu modellerin özgün tarihsel ve toplumsal koşullar doğrultusunda ileri ya da geri yönlü salınımlar sergileyebileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim İletişimi, Batı-merkezcilik, Osmanlı Modernleşmesi, Tarımsal Yayım, Çiftçiler Derneği Mecmuası.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 23 Haziran 2025 | Date Received: 23 June 2025
Kabul Tarihi: 12 Eylül 2025 | Date Accepted: 12 September 2025

ATIF | CITATION

Yüzüncüyıl, Kübra Sultan. "Geç Dönem Osmanlı'da Bilim İletişimi Örneği: Çiftçiler Derneği Mecmuası". *Kadim* 10 (Ekim 2025), 145-178. doi.org/10.54462/kadim.1725294

This study reconsiders the Eurocentric assumptions of science communication through the Ottoman context, offering an alternative historical perspective. It focuses on the *Çiftçiler Derneği Mecmuası* (1916–1919), a key agrarian journal in the late Ottoman period, which aimed to disseminate modern agricultural knowledge to farmers with the language of farmers. Within the broader framework of Tanzimat-era modernization, and especially following the Second Constitutional Era, such publications functioned as tools for communicating state-endorsed scientific reforms to the peasantry. Using MAXQDA 2024, the journal's content is analyzed through critical discourse analysis to uncover the shifting rhetorical strategies across time. The analysis reveals a shift from a contextual model, characterized by the integration of religious references, local cultural elements, and national identity during the years 1916 to 1917, toward a top-down deficit model that began to dominate in the latter half of 1918, marked by expert authority. This reverse shift challenges the assumption that science communication follows a universal, stage-based trajectory. The Ottoman case demonstrates that science communication is shaped by historical context, socio-cultural codes, and political conditions, evolving in plural, non-linear forms. This suggests that science communication needs to be approached not through Eurocentric fixed models but locally grounded, historically situated perspectives.

Keywords: Science Communication, Eurocentrism, Ottoman Modernization, Agricultural Extension, Çiftçiler Derneği Mecmuası.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, kubrayuzuncuyil@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0123-7849.

GİRİŞ

Bilmemenin tarihi yazılabilir mi? Cicero'ya göre bilgi biriken bir unsur olmasaydı, bir başka deyişle geçmişin düşünsel mirası bugüne taşınamasaydı, dünya daima çocuk olarak kalırdı;¹ fakat gözlüyoruz, deniyoruz, buluyoruz, icat ediyoruz, “ilerliyoruz” ve scientia potentia est,² biliyoruz. Bu nedenle bilmemeyi değil de bilmeyi; bilimsel bilginin üretimini, paylaşımını, son birkaç yüzyıldır da iletişimini tarihselleştiriyoruz. Bilimsel bilginin tarihsel olarak nasıl geliştiği, kime, nasıl ve hangi araçlarla, ne ölçüde ve hangi kapsamda aktarılabilirdiği, toplumsal ölçekte ne denli yaygınlaştırılabilirdiği, bilim iletişimi olarak kavramsallaştırılan çalışma alanının temel araştırma soruları arasında yer almaktadır. Sosyoloji, iletişim bilimleri, bilim ve teknoloji çalışmaları ile siyaset biliminin 1990'lardan itibaren sağladığı kuramsal ve yöntemsel katkılarla büyüyen bilim iletişimi disiplini, bugün müstakil bir araştırma alanı olarak kabul görmektedir.³

Bilim iletişimi, bilimsel bilgi ile toplum arasındaki mesafeyi azaltmayı amaçlayan, çok katmanlı ve dinamik bir iletişim süreci olarak tanımlanabilir. Bilim ve toplum arasındaki iletişimin tarihsel seyri, çoğu zaman Avrupa merkezli bir çerçevede; tarihsel ilerlemecilik anlayışıyla uyumlu olarak eksiklik modeli, bağlamsal model, halk uzmanlığı modeli ve katılımcı model gibi yaklaşımların ardışık evreler şeklinde sıralanmasıyla sunulmuştur. Bu sıralama içinde eksiklik modeli, halktaki bilimsel bilgi eksikliğini gidermeyi amaçlayan tek yönlü bir iletişim yaklaşımını; bağlamsal model, iletişim dilini hedef kitlenin toplumsal ve kültürel bağlamına göre şekillendirmeyi; halk uzmanlığı modeli, uzman bilgisinin yanında deneyime ve kültürel hafızaya dayalı halk bilgisine önem vermeyi; katılımcı model ise toplumu bilimsel bilgi üretim sürecinin aktif bir öznesi olarak konumlandırmayı esas alır.⁴ Bu anlatı, bilim ile toplum arasındaki ilişkinin evrimsel biçimde geliştiğini varsayan ve her yeni modelin bir öncekine kıyasla daha kapsayıcı, daha demokratik ve daha etkili olduğunu, Cicero'nun deyişiyle dünyanın giderek çocukluktan uzaklaştığını öne süren ilerlemeci bir düşünce yapısına dayanmaktadır. Ancak uygulamada bu modeller arasında kesin ayrımlar çizmek mümkün değildir; söz konusu modeller iç içe geçebilmekte ve bağlama göre farklı biçimlerde işleyebilmektedir.⁵ Söz konusu ilerlemecilik, modellerin zamansal sıralanışının ötesinde, Batı epistemolojisinin kendi gelişim çizgisini evrensel norm olarak dayatmasıyla

1 *The British Essayists: Rambler* (UK: J. Richardson and Company, 1823), 112.

2 *Bilgi, güçtür*. José María Rodríguez García, “Knowledge is Power: Francis Bacon to Michel Foucault”, *Neohelicon* 28/1 (2001), 109-110.

3 Adrian Rauchfleisch - Mike S. Schäfer, “Structure and Development of Science Communication Research: Co-Citation Analysis of a Developing Field”, *Journal of Science Communication* 17/03 (2018), 1-2.

4 Dominique Brossard - Bruce Lewenstein, “A Critical Appraisal of Models of Public Understanding of Science: Using Practice to Inform Theory”, *Communicating Science: New Agendas in Communication*, ed. Lee Ann Kahlor - Patricia A. Stout (New York: Routledge, 2010), 12-20; Martin W. Bauer, “The Evolution of Public Understanding of Science-Discourse and Comparative Evidence”, *Science Technology and Society* 14/2 (2009), 222-223; Jane Gregory - Steve Miller, “Practical Science Communication”, *Handbook of Science Communication*, ed. Anthony Wilson (Bristol and Philadelphia: Institute of Physics Publishing, 1998), 6-7; T. W. Burns et al., “Science Communication: A Contemporary Definition”, *Public Understanding of Science* 12/2 (2003), 186; David M. Secko et al., “Four Models of Science Journalism”, *Journalism Practice* 7/1 (2013), 68; William Tayebwa et al., “Theories and Models of Science Communication”, *Science Communication Skills for Journalists: A Resource Book for Universities in Africa* (Wallingford: CABI, 2022), 17.

5 Patrick Sturgis - Nick Allum, “Science in Society: Re-Evaluating the Deficit Model of Public Attitudes”, *Public Understanding of Science* 13/1 (2004), 66.

ilgilidir. Bu Batılı görme biçimleri,⁶ bilim iletişimi tarihini sabit, tek merkezli ve homojen bir gelişim hattına indirgerken Batı dışı toplumların bilgi sistemlerini folklorik öğelere dönüştürerek, alanda ön yargılar, “kör noktalar”⁷ oluşturmuştur. Bir başka deyişle, bilimsel üretimin Batılı bilgi sistemlerinin egemenliği altında gerçekleştiği varsayımı, Küresel Kuzey kaynaklı bilim iletişimi çalışmalarının görünürlüğünü artırırken, Küresel Güney’in deneyimlerini geri planda bırakmıştır.⁸ Bu durum, bilim iletişimi tarihini de eksiklik modelinden bağlamsal ve katılımcı modellere doğru ilerleyen, Avrupa merkezli ve tek çizgili bir anlatıya indirgemıştır.⁹

Son dönemde, bilim iletişiminin kapsayıcılık ilkesinin sosyokültürel sınırlarını sorgulayan, farklı coğrafyalardan ve bağlamlardan örnekler aracılığıyla alana yeni açılımlar getirmeyi ve bu yolla bilim iletişiminin alternatif tarihsel anlatısını oluşturmayı amaçlayan eleştirel çalışmalar dikkat çekici biçimde artmaktadır.¹⁰ Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Afrika’dan gelen araştırmalar, katılımcılık odaklı modellerin sosyokültürel sınırlılıklarını vurgulamakta; tarihsel örnekler aracılığıyla bilim iletişiminin evrensel bir çizgide ilerlemediğini ortaya koymaktadır.¹¹ Bu yaklaşım, bilim iletişimi tarihini dar Avrupa merkezli çerçeveden çıkararak farklı coğrafya ve bağlamlardaki örnekleri görünür kılmayı hedeflese de, İslam dünyasına ait örneklerin hâlâ sınırlı yer tuttuğu görülmektedir. Khan¹², İslam dünyasının zengin bilimsel mirasına rağmen günümüzde bilim iletişimi alanında ciddi zorluklar yaşadığını; bu sorunların aşılması için bilim iletişimi eğitiminin yaygınlaştırılması, medya ekosistemlerinin güçlendirilmesi ve akademik çalışmaların teşvik edilmesi gerektiğini belirtir. Hobson ise, İslam dünyasının bilgi üretim ve yayım pratiklerinin literatürde yeterince temsil edilmediğini; 10–13. yüzyıllar arasında gelişen İslami ticaret ağlarının mal ve kültürle birlikte bilgiyi de dolaşıma sokarak Çin’den Endülüse,

- 6 Aynülhayat Uybadın, “16. Yüzyıl Seyahat Yazınında Osmanlı’yı Görmek: Dernschwam ve Busbecq’in Karşılaştırmalı Etnografisi”, *Kadim* 9 (2025), 75.
- 7 Elizabeth Rasekoala, *Race and Sociocultural Inclusion in Science Communication: Innovation, Decolonisation, and Transformation* (UK: Bristol University Press, 2025), 51.
- 8 Karina Judd-Merryn McKinnon, “A Systematic Map of Inclusion, Equity and Diversity in Science Communication Research: Do We Practice What We Preach?”, *Frontiers in Communication* 6 (2021), 14–15.
- 9 Elizabeth Rasekoala, “Responsible Science Communication in Africa: Rethinking Drivers of Policy, Afrocentricity and Public Engagement”, *Journal of Science Communication* 21/4 (2022), 2.
- 10 Bruce V. Lewenstein, “Science Communication in a Diverse World”, *Journal of Science Communication* 23/05 (August 2024), 2; Bronwyn Bevan et al., “Broadening Perspectives on Broadening Participation: Professional Learning Tools for More Expansive and Equitable Science Communication” *Frontiers in Communication* 5 (August 2020), 2–3; Luisa Massarani - Matteo Merzagora, “Socially Inclusive Science Communication” *Journal of Science Communication* 13/02 (2014), 1–2; Summer May Finlay et al., “From the Margins to the Mainstream: Deconstructing Science Communication as a White, Western Paradigm”, *Journal of Science Communication* 20/01 (2021), 2–7; Sunshine Menezes et al., “Making Science Communication Inclusive: An Exploratory Study of Choices, Challenges and Change Mechanisms in the United States from an Emerging Movement” *Journal of Science Communication* 21/05 (2022), 2; Jennifer Metcalfe, “Science Communication: A Messy Conundrum of Practice, Research and Theory” *Journal of Science Communication* 21/07 (2022), 5.
- 11 Katherine N. Canfield et al., “Science Communication Demands a Critical Approach That Centers Inclusion, Equity, and Intersectionality” *Frontiers in Communication* 5 (2020), 2–3; Gowan Dawson - Jonathan R. Topham, “Introduction: Constructing Scientific Communities”, *Science Periodicals in Nineteenth-Century Britain: Constructing Scientific Communities*, ed. Gowan Dawson, Bernard Lightman, Sally Shuttleworth and Jon R. Topham (Chicago: University of Chicago Press, 2020), 1–10; Grace Ese-Osa Idahosa - Zamambo Mkhize, “Intersectional Experiences of Black South African Female Doctoral Students in STEM: Participation, Success and Retention”, *Agenda* 35/2 (2021), 111; Grace Kago - Mohamed Cissé, “Using African Indigenous Languages in Science Engagement to Increase Science Trust”, *Frontiers in Communication* 6 (2022), 3; Rasekoala, *Race and Sociocultural Inclusion in Science Communication*, 3.
- 12 Faisal Raza Khan, “Science Communication in the Muslim World: Challenges and Opportunities”, *Journal of Science Communication & Diplomacy* 2/1 (2024), 2–3.

Hindistan'dan Afrika içlerine uzanan çok merkezli bir bilim iletişimi sistemi oluşturduğunu vurgular.¹³ Onun "İslam Köprüsü" (Islamic Bridge of the World) kavramı, Batı biliminin Batı dışı kaynaklardan bağımsız düşünilemeyeceğini ve bilim iletişimi tarihinin bu çokkültürlü geçmiş hesaba katılmadan yazılamayacağını ortaya koyar. Bilgi pratiklerinin çeşitliliğini görünür kılma yönündeki çağrılar güçlenirken, yüzyıllar boyunca çokkültürlü bir yapıya sahip, siyasî-toplumsal düzeninde İslamiyet'in belirleyici olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tartışmalarda yeterince yer almaması ise önemli bir boşluk yaratmaktadır.

1. Osmanlı Modernleşmesine Bilim İletişimi Perspektifiyle Bakmak

Osmanlı İmparatorluğu'nda bilgi klasik dönemden 18. yüzyıl sonlarına kadar büyük ölçüde medreseler, camiler, tekkeler ve mescitler gibi geleneksel kurumlar aracılığıyla toplumsallaşmaktaydı. Ancak bu dönemde yaşanan askerî ve siyasî krizler, mevcut bilgi sistemlerinin yetersizliğini gündeme getirmiş; Avrupa'daki bilimsel-teknik gelişmelerin Osmanlı bilgi yapılarına entegre edilmesi yönünde bir zorunluluk doğurmuştur.¹⁴ II. Mahmud'un 1824'te ilköğretimi zorunlu kılan fermanıyla birlikte, eğitimin topluma yayılması amaçlanmış; halkı eğitmeye ve bilinçlendirmeye yönelik devlet politikaları belirginleşmiştir. Bu yönelim, Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarıyla pekişmiş; bilimsel bilginin yayımını ve toplumu aydınlatmayı hedefleyen reformların önü açılmıştır. Vakayi-i Mısıriye (1828), Takvim-i Vekayi (1831) ve Ceride-i Havadis (1840) gibi erken dönem süreli yayınlarda yer alan bilimsel nitelikli haberler, her ne kadar dönemin şartlarında çoğunlukla sınırlı bir okur kitlesine ulaşsa da, bilginin devlet tekelinden kamusal alana taşınması açısından dikkate değer erken örnekler olarak görülebilir.¹⁵ Bununla birlikte, bilimsel bilgiyi yayma girişimleri, Avrupa'da eğitim almış Osmanlı aydınlarının kurduğu bilim cemiyetlerinin çıkardığı süreli yayınlarla ivme kazanmıştır. Örneğin 1851'de kurulan Encümen-i Dâniş, modern üniversite modeline geçiş olan Darülfünun'a hazırlık mahiyetinde telif ve tercüme faaliyetleri yürütmüş, Arapça, Farsça ve Batı dillerinden önemli eserlerin çevrilmesini sağlamıştır.¹⁶ Bu bağlamda, Derviş Paşa'nın sadeleştirilmiş diliyle kaleme aldığı Usûl-i Hikmet-i Tabiiyye¹⁷ adlı fizik kitabı, halkın anlayabileceği bir bilim dili üretme çabası olarak görülebilir. 1861'de kurulan, Osmanlı'da modern bilim ve kültürü yaymak için oluşturulan ilk topluluk olan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayını olan Mecmua-i Fünûn (1862) ise Türkçe yayımlanan ilk popüler bilim dergisi olup pozitivist bilim anlayışını halka tanıtmayı amaçlamıştır.¹⁸ Aynı yıl Cemiyet-i Kitâbet tarafından hazırlanan, edebiyat, felsefe, tarih, coğrafya ve matematikle ilgili metinlerin yer aldığı, Osmanlı'nın ikinci popüler ilim dergisi olarak bilinen Mecmûa-i

13 John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 20-22.

14 Ahmet Karaçavuş, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2006), 31-34.

15 Fatih Yıldız - Mehmet Şahin Hassan, "Bilim İletişimi Bağlamında Öncü Bir Dergi: Yeni Adam", *İnif E-Dergi* 8/1 (2023), 134.

16 Fatih Arslan, "Encümen-i Dâniş ve Osmanlı Aydınlanması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/11 (2014), 426-434; Hamza Altın, "Klasik Dönem Sonrası Osmanlı'da Bilim", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/özel sayı (2019), 140-141.

17 Seval Yılmaz Akagündüz, "Osmanlı Devleti'nde Okutulan İlk Fizik Ders Kitabı: Usûl-i Hikmet-i Tabiiye (Doğa Felsefesine Giriş)", *Türk Eğitim Tarihi Dergisi* 2/2 (2013), 74.

18 Yeşim Işıl, *Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986), 12-16.

İber-i İntibâh yayımlanmıştır.¹⁹ 1863'te yayın hayatına başlayan ve üçüncü popüler bilim dergisi olarak bilinen Mir'ât ise Osmanlı'da çıkarılan ilk resimli bilimsel-felsefi dergi olarak dikkat çeker, ziraat aletlerinden astronomiye kadar pek çok teknik konuyu çizimlerle destekleyerek halka sunar.²⁰ 1881–1882 yılları arasında çıkan Hazine-i Evrak dergisi ise fen ve edebiyatın birleştiği bir yayının çizgisi izlemiştir.²¹ Toplum ve bilim arasında ilişki kurmayı amaçlayan bu yönelim, Darülfünun'un açılmasından sonra da devam etmiştir. Örneğin, halka açık (ders-i amm)²² fen dersleri uygulaması, halkın bilimsel bilgiye erişimini kolaylaştırma yönünde atılan bir adım olarak görülebilir. Geç dönem Osmanlı'da bilim iletişimi örnekleri yalnızca süreli yayınlardan ve halka açık derslerden ibaret değildir. Örneğin, Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomi Politik adlı eseri, iktisat alanındaki temel kavramları halkın anlayabileceği biçimde sadeleştirerek sunmuş; bu yönüyle bilim iletişimi açısından kıymetli bir örnek teşkil etmiştir.²³ Tüm bu örnekler, dönemin bilim iletişimi pratiklerinin halkın bilgi eksikliğini gidermeye yönelik, yukarıdan aşağıya işleyen bir aktarımı esas alan eksiklik modeliyle büyük ölçüde örtüştüğünü göstermektedir. Avrupa'da eksiklik modelinin 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar baskın olduğu göz önüne alındığında, Osmanlı'daki bilim–toplum ilişkisinin bu anlayışla paralellik taşıdığı söylenebilir. Ancak II. Meşrutiyet sonrasında bazı yayınlarda, halkın kültürel ve sosyal bağlamını dikkate alan; bilimi halkın anlamasına odaklanan ve bağlamsal modele yaklaşan iletişim örneklerinin görülmeye başlanması, Osmanlı'ya özgü melez bir bilim iletişimi yaklaşımının oluştuğunu düşündürmektedir.

II. Meşrutiyet sonrası dönemde farklı düşünsel eğilimleri temsil eden çok sayıda süreli yayın yayım hayatına başlamıştır.²⁴ Koloğlu'nun ifadesiyle bu dönem adeta bir basın patlamasına sahne olmuştur.²⁵ Genişleyen bu yayın yelpazesi içerisinde modernleşme fikrini yerel bağlama duyarlı biçimde ele alan, Batılı reform söylemlerini İslami referanslarla harmanlayarak toplumun değer dünyasıyla bütünleştirmeye çalışan yayınlara dikkat çekmektedir. İslami hassasiyet taşıyan gazete ve dergiler, terakki projelerini Osmanlı toplumunun kültürel ve dini kodlarına uygun bir dille sunmaya özen göstermiştir. Bu tür yayınlara, modernleşme vizyonunu dışarıdan doğrudan ithal etmektense, onu Osmanlı toplumunun tarihsel ve toplumsal dinamikleri içinde anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu yaklaşım, bilim iletişimi açısından değerlendirildiğinde, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı coğrafyasında eksiklik modelinin yanı sıra bağlamsal modelin de belirli ölçüde karşılık bulduğunu göstermektedir. Örneğin 1908–1912 yılları arasında yayımlanan Beyânü'l-Hak gazetesi, “ilim”, “terakki”, “maarif” gibi kavramları halkın toplumsal ve kültürel kodlarına seslenen bir üslupla işlemiş; fen, iktisat ve eğitim gibi konuları İslami referanslarla buluşturarak bilimsel bilgiyi daha anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Nitekim gazetenin üçüncü sayısında, Müslümanlar için ilim öğrenmenin farz olduğu ve

19 Bilal Yurtoğlu, “Mecmûa-ı İber-i İntibâh ve Osmanlı Popüler Bilim Dergileri Arasında İlk Polemikler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23/1 (2022), 108.

20 Bilal Yurtoğlu, “Osmanlı'nın Üçüncü Popüler Bilim Dergisi Mir'ât”, *Dört Öge* 21 (2022), 5-6.

21 Müzeyyen Çelik Kesmeğülü, *Edebî Yönden Hazine-i Evrak Dergisinin İncelenmesi* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 5.

22 Necdet Yakışık, “İlim ve İrfan Aşıyanı Medreseler”, *Medrese Geleniği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013), 505.

23 Engin Çağman, “Ahmet Mithat Efendi'nin ‘Hallu'l-Ukad’ Adlı Eserinde Avrupalı İktisatçılara Yaklaşımı”, *Dilve Edebiyat Araştırmaları* 18/18 (2018), 324.

24 Burhan Çağlar, “Crimean War to Empire's Fall: The English Periodicals of Late Ottoman Capital”, *Media History* 30/4 (2024), 451.

25 Orhan Koloğlu, *Basın Patlaması* (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları), 2005.

gerçek anlamda Marifetullah'a ancak ilim yoluyla ulaşılabilceği ifade edilmektedir.²⁶ Benzer şekilde II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan Sebilürreşad (1908–1925) ve İslam Mecmuası (1914–1918), İslam dünyasının geri kalmışlık nedenlerini sorgulayan, bununla birlikte İslami düşüncüyü modern dünya ile uyumlu hâle getirmeye çalışan önemli yayın organları arasında yer almaktadır. Bu dergiler, halkı atalete ve kaderciliğe sevk ettiği düşünülen geleneksel din anlayışını eleştirerek, rasyonalist ve ilerlemeci bir İslam yorumu geliştirme çabası içinde olmuşlardır. “İslam terakkiye engel midir?”, “Müslümanlar nasıl kalkınabilir?” ve “İslam ile Batı medeniyeti bağdaştırılabilir mi?” gibi sorular etrafında yürütülen tartışmalar, İslam'ı modernleşme anlatısıyla uyumlu hale getirmeye çalışan reformist bir yönelimden doğmuştur.²⁷ Bilimsel ve dini söylemlerin çatışmak yerine birbiriyle uyumlu biçimde var olması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu örnekler, köklerini Aydınlanmacılıktan alan bilim tarihi yazınında çoğunlukla ilerlemenin önünde bir engel olarak resmedilen din-bilim dikotomisinin²⁸, Osmanlı bağlamında daha geçirgen, daha uzlaşmacı ve uyumlu bir zeminle kurgulandığını ortaya koymaktadır. Dinî referanslar, bilimsel bilgi aktarımını engelleyen değil; aksine onu meşrulaştıran, toplumsal düzeyde kabulünü kolaylaştıran araçlar olarak işlev görmüştür. Dolayısıyla bu durum, Osmanlı'daki bilim iletişiminin Batı örneklerinden farklı olarak yerel değerlerle bütünleşme gayesi taşıyan özgün bir çizgide geliştiğine ve eksiklik modeli ile bağlamsal modelin bir arada var olabildiğine işaret etmektedir. Bu özgünlüğün izini sürebilmek ve ayrıntılı biçimde ortaya koyabilmek için ise derinlemesine analizlere ihtiyaç vardır. Bu çalışma, tam da bu amaç doğrultusunda geç Osmanlı dönemine ait bir tarımsal yayım örneğini bilim iletişimi perspektifinden ele almıştır.

1.1. Bilim İletişimi Örnekleri Olarak Ziraî Yayınlar ve Çiftçiler Derneği Mecmuası

Geç Osmanlı döneminde yayımlanan ziraî dergiler, hem dönemin bilgi üretim ve yayım pratiklerini anlamak hem de bilim iletişiminin tarihsel gelişimini izlemek açısından önemli bir kaynak kümesidir. Bu yayınların değeri, sadece bilimsel bilginin kırsal halka aktarılmasındaki işlevlerinden değil; aynı zamanda tarımsal üretimin Osmanlı ekonomisindeki belirleyici rolünden ve üretimi rasyonelleştirme, verimliliği artırma ile modern tarım tekniklerini benimsetme amacı güden devlet destekli modernleşme politikalarının bir parçası olmalarından ileri gelmektedir. Tarım, imparatorluk ekonomisinin ve malî yapısının belkemiğini teşkil etmektedir.²⁹ 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde nüfusun yaklaşık %75–80'inin kırsal bölgelerde yaşadığı görülmektedir. Devletin toplam vergi gelirlerinin büyük bölümü ise tarımsal üretime dayalı kalemlerden, özellikle aşar, haraç, çift, ağıl ve ağnam gibi uygulamalardan elde edilmektedir.³⁰ Öte yandan, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetimi özellikle askeri ve teknik alanlardaki başarısızlıkların ardından Batı karşısında duyduğu geri kalmışlık hissiyle modernleşme arayışlarına yönelmiş; bu eğilim

26 Nurullah Civelek - Ayşe Ertuş, “İslamcılık Panoramasından II. Meşrutiyet Basınına Bir Bakış: *Beyânü'l-Hak* Gazetesi Külliyyatı”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2020), 6–7.

27 Halil Yıldız, “II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad Dergisi ve İslam Mecmuası Örneği”, *Journal of Turkish Studies* 13/ 2 (2018), 113.

28 Michael Adas, *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance* (Ithaca: Cornell University Press, 1989), 32–50.

29 Ahmet Uzun, “19. Yüzyıl Osmanlı Tarımına İlişkin Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1 (2003), 206.

30 Özlem Yazan, “19. yy. Sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: ‘Çiftlik İdaresi’ Örneği”, *Accounting and Financial History Research Journal* 9 (2018), 281.

Tanzimat ile belirginleşmiştir.³¹ Tarım sektörü bu modernleşme vizyonunun merkezine yerleştirilmiş hem iktisadî kalkınmanın hem de toplumsal düzenin yeniden inşasının anahtarı olarak görülmüştür.³² Bu dönüşüm yalnızca üretim araçlarının modernleşmesini değil, bilgi ve tekniklerin kırsal kesime ulaştırılmasını sağlayacak yapısal mekanizmaların kurulmasını da gerekli kılmıştır. Bu çerçevede, kırsalın bilimle arasındaki mesafenin giderilmesi ve bilimsel tarım uygulamalarına yönlendirilmesi, ekonomik, siyasal ve toplumsal istikrarın sağlanmasında temel bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, tarımsal üretimin modernleşmesine özel bir önem atfetmiş ve bu alandaki faaliyetlerin sürekliliğini sağlamak üzere çeşitli politikalar geliştirmiştir. Ziraat ve Sanayi Meclisi'nin kurulması (1838), vilayetlerde ziraat müdürlüklerinin ve müfettişliklerinin oluşturulması (1845), Halkalı Ziraat Mektebi ile örnek çiftliklerin kurulması, 1863 tarihinde düzenlenen Sergi-i Umumi-i Osmani'de Fransa, İngiltere ve Avusturya-Macaristan devletlerinden çeşitli ziraat makine ve aletlerinin tanıtılması³³ gibi adımlar, tarımsal üretimde reform anlayışının göstergeleri olmuştur.³⁴ Ancak yüksek maliyetler ve sınırlı erişim, bu yaklaşımın yaygınlaşmasını güçleştirmiş; II. Meşrutiyet sonrasında daha düşük maliyetli ve daha geniş erişimli bir araç olarak ziraî yayınlar öne çıkmıştır. Söz konusu yayınlar Tanzimat dönemi tarım reformlarının bir devamı niteliğinde çiftçiye bilimsel bilgiyle buluşturmak; böylelikle ziraî üretimde verimliliği artırmak, tarım ekonomisini rasyonelleştirmek ve üretimi çağın bilgi ve araçlarıyla desteklemek amacını taşımaktadır.

1880'de yayımlanan Vasıta-ı Servet ile başlayan ziraî dergicilik süreci, 1923'e dek devlet kurumları, sivil yapılar ve özel girişimler tarafından çıkarılan çok sayıda süreli yayınlara devam etmiştir. Bu dergiler sahiplik yapılarına göre devlet, sivil/dernek ve özel/ticari olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir. Devlet yayınları arasında Orman ve Maadin ve *Ziraat Mecmuası* (1893-1912), *Tercüme-i Fünun Odaları Mecmuası* (1885), *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası* (1882), *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası* (1912-1918) ve *Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası* (1917-1918); özel yayınlar arasında *Ziraat Gazetesi* (1881-1884), *Resimli Ziraat Gazetesi* (1905), *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* (1907); sivil nitelikli yayınlar arasında ise *Felâhat* (1913-1919), *Toprak* (1913-1914), *Ekinci* (1913-1914), *Bağçevan* (1918-1919), *Ziraat Hayatı* (1919), *Yeni Ziraat Gazetesi* (1920-1924) ve *Çiftçiler Derneği Mecmuası* (1917-1919) gibi yayınlar yer almaktadır.³⁵ Sahiplik yapısına göre farklılaşsalar da bu süreli yayınların tümü, aynı modernleşme vizyon doğrultusunda şekillenmiştir. Ortak paydaları Osmanlı tarımının dönüşümünde halkın eğitilmesini zorunlu bir aşama olarak görmeleri ve bilimsel bilgiyi sadeleştirerek çiftçiye ulaştırmaya çalışmalarıdır. Modern tarım makinelerinden hayvan hastalıklarına, tasarruf kültüründen meyvecilik ve tohum seçimine kadar geniş bir yelpazeye yayılan içerikleriyle, çiftçinin üretim pratiklerini dönüştürmeyi ve modern tarım bilgisine erişimini kolaylaştırmayı hedeflemişlerdir. Bu açıdan tarım alanındaki süreli yayınlar, bir yandan bilimsel okuryazarlığı geliştirmeyi ve toplumsal kalkınmayı destekle-

31 Erkan Koç, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarım (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 41.

32 Özkan Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 28 (2010), 89.

33 Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğunun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi Osmani (1863 İstanbul Sergisi)", *Belleteri* 47/185 (1983), 210.

34 Tevfik Güran, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, haz. Derya Önder (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 117-118.

35 Kenan Demir, "Osmanlı'da Ziraat Dergiciliğine Bir Bakış (1880-1923)", *Journal of Turkish Studies* 9/8 (2014), 389-394.

meyi amaçlayan araçlar; diğer yandan da çiftçilere yönelik hazırlanmış erken dönem popüler bilim iletişimi örnekleri olarak görülebilir.

Bilim iletişimi alanı, fizik ve kimya gibi doğa bilimlerine yoğunlaşırken, tarım gibi yaşamsal öneme sahip uygulamalı alanları büyük ölçüde ihmal ettiği için eleştirilmektedir.³⁶ 20. yüzyıl boyunca tarımsal yayım ve iletişim faaliyetleri çoğunlukla teknik bilgi aktarımıyla sınırlı kalmış; bu nedenle tarımsal bilginin hangi yollarla iletildiği ve nasıl bir söylemsel çerçevede sunulduğu, bilim iletişimi perspektifinden yeterince tartışılmamıştır. Oysa günümüzde, tarımsal yayım ve iletişim faaliyetlerinin de bilim iletişimi kapsamında değerlendirilmesi gerektiği giderek daha fazla kabul görmektedir.³⁷ Zira, 20. yüzyıl başlarında tarımsal yayım çalışmalarının temel sorusu olan “Bilimsel bilgi çiftçiye nasıl ulaştırılmalı?” sorusu, bugün de yanıt bekleyen en kritik meselelerden biridir. Tarım ve gıda sistemleri; iklim krizi, hızlı kentleşme, su kıtlığı ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çoklu krizler karşısında giderek daha kırılgan hâle gelmekte, çiftçiler ise artan belirsizlik ortamında doğru bilgiye ulaşmakta ve sağlıklı kararlar almakta zorlanmaktadır.³⁸ Bugün “Çiftçi nasıl eğitilmeli?”, “Bilimsel farkındalık nasıl artırılmalı?” ve “Bilimsel bilgi çiftçilere en etkili biçimde nasıl iletilmeli?” gibi sorulara net yanıtlar üretilememektedir; mevcut teorik öneriler, pratikte sınırlı karşılık bulmaktadır. Bu nedenle tarımsal yayım ve iletişim çalışmalarını bilim iletişimi perspektifiyle yeniden ele almak önemlidir. Bu çerçevede, Geç Osmanlı döneminde çiftçilere yönelik yayımlanan ve popüler bilim niteliği taşıyan ziraî yayınların incelenmesi, tarımsal bilginin dolaşımı ve çiftçiyle kurduğu ilişkiye dair tarihsel deneyimden yararlanmaya; böylece günümüz tartışmalarına tarihsel bir derinlik kazandırmaya imkân sağlayacaktır. Ayrıca böylesi bir tarihsel çözümleme, Osmanlı’daki bilim iletişimi pratiğinin seyrini anlamak ve bu seyrin kendine özgü yönlerini ortaya koymak açısından önemli bir imkân sunmaktadır.

Osmanlı döneminde yayımlanan ziraî yayınlara ilişkin mevcut literatür büyük ölçüde betimsel yaklaşımlar ekseninde şekillenmiştir. Bu çalışmalar, genellikle söz konusu yayınların transkripsiyonuna odaklanmış; içerik başlıkları, hedef kitleleri, yayın politikaları ve kurumsal bağlılıkları gibi yapısal unsurlar üzerinden bir sınıflandırmaya gitmiştir.³⁹ Ancak bu yayınlara yönelik mevcut çalışmalarda, bilim iletişimi stratejilerinin nasıl yapıldığı,

36 George E. DeBoer, “Scientific Literacy: Another Look at Its Historical and Contemporary Meanings and Its Relationship to Science Education Reform”, *Journal of Research in Science Teaching* 37/6 (2000), 584.

37 Derya Nil Budak, *Yeni Bir Akademik Disiplin Olarak Tarımsal İletişim: Türkiye Bağlamında Bir Araştırma* (İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 36–40.

38 David Kahan, *Managing Risk in Farming* (Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2008), 3.

39 Şeyma Altunel, *Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: Çiftçiler Derneği Mecmuası (1916–1919)* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Özlem Yüksel, “Osmanlı Türkiye’sinde Yayımlanmış Bir Çiftçilik Dergisi: Felâhat (1913–1919)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 24/1 (2023), 165–197; Ayşegül Vurgun, “II. Abdülhamit Döneminde Ziraî Eğitim Hamlesi: Hüdavendigar Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve Numune Çiftliği”, *Selçuk Türkiyat* 51 (2021), 83–114; Gözde Cansu Aybaş, *Resimli Ziraat Gazetesi’nin Tasnifi (1905–1906)* (Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Büşra Yay, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Nevsâli: Transkripsiyon ve Tahlili* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Yusuf Uçar, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Mayıs–Temmuz 1913)* (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Osman Deligöz, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Kenan Demir, “Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: İkinci”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19/1 (2017), 54–74; Berrin Melikoğlu Gölçü, Ömer Yüksel ve Erkan Yüksel, “Baytar Mecmuası / Baytarî Mecmua (1923–1933) Üzerine Bir İnceleme”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19/1 (2017), 75–134; Ömer Yıldız, “II. Abdülhamid Döneminde Ziraî Eğitime Bir Bakış”, *Turkish Studies* 7/4-II (2012), 3273–3289; Hasan Soydan, *Ziraî Matbuat* (Ankara: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Eğitim Yayım ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2015); Kenan Demir, “Osmanlıda Ziraat Dergiciliğine Bir Bakış (1880–1923)”, *Journal of Turkish Studies* 9/8 (2014), 385–401.

uzman-çiftçi ikiliğinin hangi söylemlerle kurulduğu, bilimsel bilginin hangi retorik araçlar ve ikna teknikleriyle dolaşıma sokulduğu, çiftçi öznesinin söylem aracılığıyla nasıl kurgulandığı gibi sorulara dayalı eleştirel çözümlemelere yeterince yer verilmemektedir. Oysa yayınların modern tarım bilgisini hangi söylemler yoluyla aktardığını ortaya koymak, Osmanlı'da bilim iletişiminin seyrini ve modelini kavramak açısından faydalı olacaktır. Bu çalışmada eleştirel söylem analizi yöntemi izlenmiş ve söz konusu yayınlar arasından *Çiftçiler Derneği Mecmuası* tercih edilmiştir. Bunun temel nedeni Mecmua'nın⁴⁰ bilimsel bilgiyi sadeleştirerek çiftçiye aktarmayı, bilgi eksikliğini gidermeyi ve okuryazarlığı artırmayı amaçlayan bir yayın olmanın ötesine geçmesidir. Mecmua, çiftçinin diliyle, değer dünyasıyla ve gündelik yaşam pratikleriyle örtüşen bir anlatım tarzı benimseyerek, dönemin diğer ziraat yayınları arasında özgün bir konum elde etmiştir. Bu açıdan bakıldığında bilim iletişimine dair zengin verilerin elde edileceği düşünülmüştür.

2. Yöntem: *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nın Eleştirel Söylemsel Analizi

Eleştirel söylem analizi, söylemi toplumsal bir pratik olarak ele alan ve metinleri yalnızca sözcük düzeyinde değil, bu metinlerin üretildiği tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamlarla birlikte inceleyen bir çözümleme yöntemidir. Bu yaklaşım, metinlerin ardında yatan toplumsal, kültürel ve ideolojik yapıları görünür kılmayı hedefler. Bu nedenle, iletişim stratejilerini açığa çıkarmanın yanı sıra, bu stratejilerin şekillendiği toplumsal koşulları da analiz eder.⁴¹ Eleştirel söylem analizi, bilim iletişimi metinlerini derinlemesine çözümlemek, bilimsel bilgi ile toplum arasındaki ilişkinin hangi söylemlerle ve iletişim modelleriyle kurulduğunu anlamak ve bu sürecin kapsayıcılık ile katılımcılık sınırlarını sorgulamak açısından etkili bir araçtır.⁴² Bu çalışmada da, bilim ile toplum arasındaki mesafenin giderilme biçimlerini kavramaya yönelik olarak açıklayıcı değil, yorumlayıcı bir yaklaşım benimsenmiş ve yöntem olarak eleştirel söylem analizi tercih edilmiştir.

Eleştirel söylem analizi metodolojisi üzerine çalışan araştırmacılar farklı bağlamlara uygun analiz çerçeveleri geliştirmiştir.⁴³ Ancak, sadece medya söylemine odaklanan çalışmalarda bile ortak bir modelin olmadığı, her çalışmanın kendi araştırma sorusuna ve bağlamına uygun, özgün çözümleme stratejileri geliştirmesi beklenmektedir.⁴⁴ Bu çalışmada söz konusu beklentiye uygun bir yaklaşımla hareket edilerek, araştırma sorularına uygun, özgün bir analiz çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacı, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nın (1916–1919) bilim iletişimi stratejilerini incelemektir. Bu bağlamda, modern tarım bilgisinin çiftçilere hangi bilim iletişimi modelleri aracılığıyla ve hangi yöntemlerle aktarıldığını; tarımsal üretimde rasyonel düşüncenin nasıl yaygınlaştırılmaya çalış-

40 Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Mecmua ifadesi, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nı temsil etmek üzere kullanılmıştır.

41 Max K. Sherard - Flávio S. Azevedo, "A Method for the Critical Analysis of Science Communication Texts" *International Journal of Science Education Part B* 13/4 (2023), 330.

42 Norman Fairclough, "Critical Discourse Analysis as a Method in Social Scientific Research", *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed. Ruth Wodak - Michael Meyer (London: SAGE Publications, 2001), 122–123; Ruth Wodak, "The Discourse-Historical Approach", *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed. Ruth Wodak - Michael Meyer (London: SAGE, 2001), 65–66.

43 Ufuk Şah, "Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar", *Kültür Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 211–212; Norman Fairclough et al., "Critical Discourse Analysis", *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, ed. Teun A. van Dijk (London: SAGE Publications, 2011), 356–358.

44 Emrah Gökbalp, "Türk Milliyetçiliği Söylem(ler)inin Spor Basınında Yeniden İnşası (1990–2002)", *Kültür ve İletişim* 10/2(20) (2007), 16–17.

şıldığını; kullanılan söylemsel taktikleri ve bu taktiklerin yıllar içindeki değişimini ortaya koymayı hedefler. Bu doğrultuda geliştirilen kodlama cetveli, çiftçilerin metinlerde hangi rollerle temsil edildiğini, bilimsel bilginin hangi biçimlerde sadeleştirildiğini, uzman-çiftçi ikiliğinin nasıl kurulduğunu ve derginin söylemsel yapısının zaman içinde nasıl farklılaştığını analiz etmeye odaklanmaktadır. Bu çalışma kapsamında derginin yirmi yedi sayısı⁴⁵ Osmanlıca'dan Türkçe'ye çevrilmiş⁴⁶; içerik çözümlemesi, alt kod-kod-tema düzeyinde hiyerarşik bir sınıflandırma benimsenerek üç katmanlı bir analiz süreciyle gerçekleştirilmiştir. Söz konusu kodlamalar ve analizler için nitel analiz programı olan MAXQDA yazılımı kullanılmıştır. Kodlama süreci sabit bir şablon izlemediği gibi ilerlemeci bir çizgide de gerçekleşmemiştir. Araştırma süreci metinlere tekrar tekrar dönülerek yeni kodlar eklenmesini, bazı kodların birleştirilmesini ya da işlevsiz hale gelenlerin elenmesini gerektirmiştir. Kod cetveli böylece statik bir yapı olmaktan çıkmış, bağlama duyarlı, sürekli gelişen ve yeniden şekillenen bir analiz aracı hâline gelmiştir. Bu refleksif yöntem, nitel araştırmalarda kodlamanın sabit değil, düşünsel ve analitik olarak devingen bir süreç olduğunu savunan literatürle uyumludur. Saldaña kodlamayı yalnızca veriye etiketleme süreci olarak değil, araştırmacının düşünce biçimini düzenleyip dönüştüren bir refleksiyon aracı olarak tanımlar.⁴⁷ Braun ve Clarke ise tematik analizde kodların veriye bağlı olarak sürekli yeniden yorumlanmasını gerektiren döngüsel bir süreç olduğunu vurgular. Bu çerçevede, çalışmanın analitik yapısı hem teorik tutarlılığı hem de bağlamsal duyarlılığı gözetken çok katmanlı ve yeniden şekillenebilir bir çözümleme mantığı üzerine kurulmuştur.⁴⁸ Nitel araştırma literatüründe sıklıkla vurgulandığı üzere, kavramsal soyutlama süreci veriye dayalı içgörülerin geliştirilmesi ve çalışmanın analitik derinliğinin sağlanması açısından kritik bir rol oynamaktadır.⁴⁹ Kodlar arasında ortaya çıkan örtüşmeler, ayrışmalar ve tematik yakınlıkların yorumlanması, metinlerin yüzeyinde doğrudan seziemeyen anlatı örüntülerinin çözümüne imkân tanımıştır. Bu çözümleme sürecinde yalnızca mevcut anlamların tespitine odaklanılmamış; metinlerin ardındaki toplumsal ve kültürel yapılar görünür kılınmaya çalışılmıştır. Mecmu'a'nın bilim iletişimi stratejileri ve benimsediği iletişim modelleri açığa çıkarılmış, yayımlandığı yıllar boyunca yaşanan dönüşüm izlenmiş ve literatürdeki Batı merkezli yaklaşımlara alternatif bir örnek sunup sunmadığı değerlendirilmiştir.

45 *Mecmu'a* toplamda yirmi dokuz sayıdan oluşmaktadır. Ancak 1919 yılında yayımlanan son iki sayıya ulaşamamıştır. Bu nedenle, eksik sayılara ilişkin içerik değerlendirmesi tamamlayıcı çalışmalara dayanılarak yapılmıştır. 1919 yılında yayımlanan sayıların sayısı azlığı ve son iki sayının tam metnine erişilememesi nedeniyle, derginin yıllara göre çözümlemesi 1916, 1917 ve 1918 yılları için müstakil olarak; 1919 yılı ise 1918 ile birlikte birleştirilmiş biçimde ele alınmıştır. Bu nedenle kodlama cetvelinde "1918-1919" şeklinde ortak bir değerlendirme başlığı yer almaktadır.

46 Çalışma boyunca Mecmu'a'nın Osmanlıca'dan Türkçe'ye çevirisinde değerli katkılarını esirgemeyen Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi Selinay Doğan'a hususen teşekkür ederim. Ayrıca, aynı bölümde Araştırma Görevlisi olan ve akademik birikimini takdir ettiğim Büşranur Bekman Erkan'a, bu makalenin yazım sürecindeki güçlendirici telkinleri için teşekkür borçluyum.

47 Johnny Saldana, *The Coding Manual for Qualitative Researchers* (London: SAGE Publications, 2015), 9-16.

48 Virginia Braun - Victoria Clarke, "Using Thematic Analysis in Psychology", *Qualitative Research in Psychology* 3/2 (2008), 78-82.

49 Kathy Charmaz, *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis* (Londra: SAGE Publications, 2006), 90-96.

3. Çiftçiler Derneği Mecmuası'nın Bilim İletişimi Stratejileri: Çiftçi Dayı'dan Acınacak Köylüler'e

Çiftçiler Derneği, 1 Mayıs 1914'te savaşın derinleştirdiği ekonomik kriz ortamında tarımsal üretimi canlandırmak amacıyla kurulmuştur. Dernek, otuz bir maddelik nizamnamesinin birinci maddesinde kuruluş amacını “millî varlığın temini ve ekonomik durumun güçlendirilmesi için tarım ve bağlı alanların ıslahı ve ilerlemesini sağlamak” şeklinde tanımlamıştır.⁵⁰ Bu tanım, Tanzimat'tan itibaren süregelen tarımsal modernleşme vizyonunun I. Dünya Savaşı'nın yarattığı üretim krizinde de geçerliliğini koruduğunu ve bu koşullar doğrultusunda yeniden anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Erkek nüfusun büyük ölçüde askere alınması, ordunun hayvan gücüne el koyması ve üretim zincirindeki kesintiler, devletin temel ekonomik dayanağı olan ziraatı kırılgan hâle getirmiştir. Bu bağlamda dernek, hem bir mesleki örgütlenme biçimi olarak işlev görmüş hem de tarımsal üretimi rasyonelleştirme, köylüleri modern bilgiyle buluşturma ve kırsal kalkınmayı devlet desteğiyle yeniden yapılandırma hedefleri doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Bu hedeflerin kamuoyuna aktarılmasında ve yaygınlaştırılmasında ise *Çiftçiler Derneği Mecmuası* temel araçlardan biri olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında yayımlanan pek çok ziraî dergi, bilimsel bilgiyi sadeleştirerek halka aktarma yönünde benzer iletişim stratejileri izlese de Mecmua, bu genel eğilimden ayrılarak özgün bir yaklaşım geliştirmiştir. İlk sayısı 24 Eylül 1916'da yayımlanan Mecmua, çiftçilerin modern tarıma duyduğu yabancılığı gidermek amacıyla, modern tarım bilgisini çiftçinin gündelik dili ve toplumsal deneyimleriyle harmanlayan; bilimsel bilgiyi toplumsal bağlama yerleştirmeye çalışan bir anlatım biçimi benimsemiştir. Bu yolla çiftçilerin üretkenliğini ve verimliliğini artırmayı, modern tarım yöntemlerini benimsemelerini sağlamayı amaçlamıştır. Mecmua böylece, hem savaşın tarımsal etkilerine karşı bir önlem aracı olarak işlev görmüş hem de Tanzimat sonrası modernleşme ideolojisinin kırsalda kökleştirilmesine yönelik bir girişim niteliği kazanmıştır. Bu yaklaşım yalnızca içeriklerde değil, derginin dağıtım stratejisinde de açıkça görülmektedir. Mecmua'nın her ay düzenli olarak yayımlanması planlanmış, ücretsiz şekilde yalnızca makbuz karşılığı kaza, nahiye ve köylere ulaştırılması kararlaştırılmıştır. Dahiliye Nezareti tarafından gönderilen 14 Ekim 1916 (1 Teşrinievvel 1332) tarihli belgede,⁵¹ Mecmua'nın taşradaki dağıtım sürecine dair makbuzların muntazam bir şekilde gönderilmesi ve köylünün Mecmua'dan tam anlamıyla yararlanmaları için gereken koşulların sağlanması istenmiştir.⁵² Söz konusu belgede İstanbul, Edirne, Adana, Ankara, Bağdat, Beyrut, Halep, Diyarbakır (Diyarbakır), Hüdavendigâr (Bursa) ve Suriye başta olmak üzere çeşitli vilayetler ile Eskişehir, Urfa, İçel, İzmit, Bolu ve Zor gibi mutasarrıflıkların adları geçmektedir. Bu resmi yazı, devletin Mecmua'yı geniş bir coğrafyaya ulaştırmayı hedeflediğini, içindeki bilgilerden istifade edilme düzeyini artırmak istediğini

50 Işıl Çakan, “Mesleki Temsil Arayışları İçinde Çiftçilerin Siyasal Temsiline İlişkin Çabalara Bakış: Osmanlı Çiftçiler Derneği'nden Türkiye Zürra Fırkası'na (1914–1920)”, *Recent Period Turkish Studies* 1 (2013), 30.

51 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK), 24/100, 08 Şubat 1335 (22 Aralık 1916).

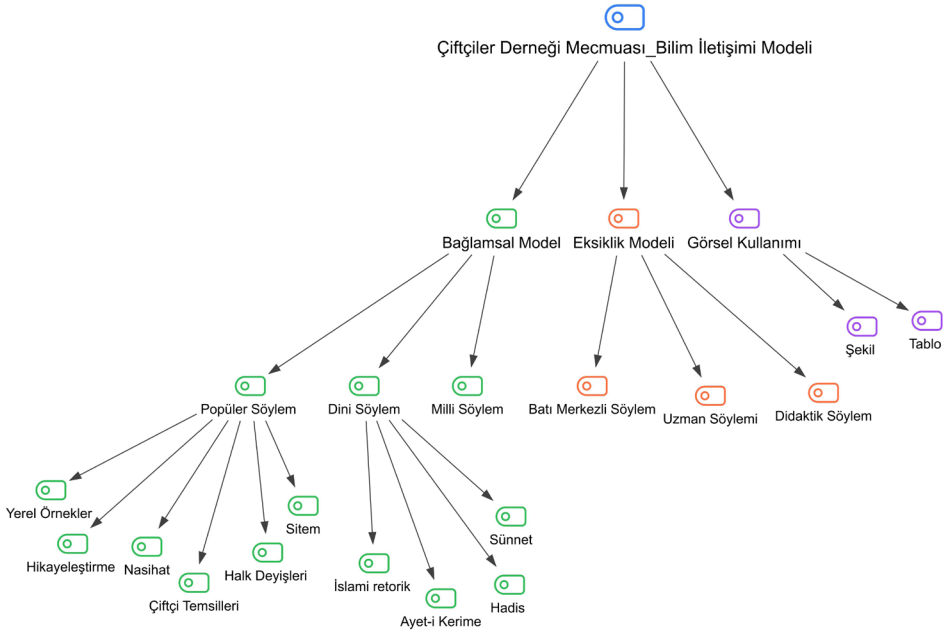
52 “Çiftçiler Derneği Mecmuaları için nahiyelelerden irsali muktezi olan makbuzların derneğe vurud etmekte olduğu ifade edilmiş olmağla mezkûr makbuzların muntazaman gönderilmesi ve mecmuadan köylünün istifadesi esbabının temini tekdien ve tamimen tebliğ olunur efendim. Vilayetler: İstanbul, Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Bağdat, Beyrut, Halep, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbakır (Diyarbakır), Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mâ'mûretü'l-Azîz (Elazığ), Musul. Mutasarrıflıklar: Eskişehir, Urfa, İçel (Mersin), İzmit, Bolu, Teke (Antalya), Canik (Samsun), Çatalca, Zor, Kuds-i Şerif (Kudüs), Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Karesi (Balıkesir), Kale-i Sultaniye (Çanakkale), Kayseri, Kütahya, Maraş, Menteşe (Muğla), Niğde, Medine-i Münevvere Muhafızlığı, Cebeli Lübnan Mutasarrıflığı.” (Bk. EK 1)

ve süreci yakından takip ettiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu yoğun ilginin Çiftçiler Derneği'nin dönemin iktidarı olan İttihat ve Terakki Fırkası ile kurduğu siyasal yakınlıktan da kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dernek bir meslek örgütü ya da sivil inisiyatif gibi yapılandırılmış olsa da yönetim kademesinde dönemin Dahiliye Nazırı Talat Bey, Ziraat ve Ticaret Nazırı Ahmet Nesimi Bey gibi İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri yer almakta, 12 kişilik idare heyeti hukukçular, ziraat müdürleri ve hekimlerden oluşmaktadır. Dernek toplantılarının Nuruosmaniye'deki İttihat ve Terakki Kulübü'nde yapılması ve 40 kişilik kurucu üyenin 27'sinin İttihatçı mebuslardan oluşması, yapının siyasal merkezle organik bağını açıkça ortaya koymaktadır.⁵³ Dağıtımın devlet eliyle denetlenmesi ve Mecmua'nın köylüye ulaştırılma sürecinin yakından takip edilmesi, dernek ile dönemin siyasî erki arasındaki uyumlu ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan, kurucu üyeler arasında köylülerin yer almaması, yapının toplumsal tabandan değil, merkezî otoriteden beslendiğini; dolayısıyla derneğin köylü adına konuşan ve onun yerine karar alan seçkinci bir modernleşme tahayyülünü temsil ettiğini göstermektedir. Bu seçkinci karakter, İkinci Meşruiyet sonrası tarım politikalarında çiftçinin "eğitilmesi gereken" bir figür olarak görülmesiyle paralellik göstermektedir.

İkinci Meşrutiye sonrası Osmanlı iktisat politikaları, tarımsal üretimi ticarileştirme meselesini merkeze almıştır. Örneğin, ittihatçı ekonomi politikalarının belirleyicilerinden Cavit Bey, Osmanlı'nın uluslararası iş bölümündeki yerini tarımsal üretim üzerinden tanımlamış, ekonomik kalkınmanın temel koşulunu üretimin artırılmasında görmüştür.⁵⁴ Bu bakış açısına göre, Osmanlı'nın hem iç ihtiyaçlarını karşılaması hem de dünya ekonomisine entegre olabilmesi için tarımsal üretimin yalnızca yaygınlaştırılması değil, çiftçinin üretiminin rasyonelleştirilmesi ve teknolojik araçlarla desteklenerek verimli hâle getirilmesi zorunludur. Modern üretim tekniklerinin benimsenmesi bu anlamda tarımın ticarileşmesinin ön koşulu olarak görülmüştür. Bu iktisadî perspektif hem hükümet politikalarında hem de bu politikalarla uyumlu yayın organlarında karşılık bulmuştur. Mecmua da bu bağlamda önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle harp yıllarında tarımsal üretimde yaşanan düşüş ve iâşe krizleri, çiftçinin üretim davranışının dönüştürülmesini daha da acil bir mesele hâline getirmiştir. Mecmua, bu süreçte iktisadî kalkınmanın tarımsal üretime bağlı olduğunu vurgulamış; modern tarım tekniklerini tanıtmaya, üretimde rasyonelleşme çağrısı yapma ve yeni tarım teknolojilerinin kullanımını teşvik etme gibi işlevler üstlenmiştir. Ayrıca çiftçilere tahıl, sebze, meyve üretimi, çiçekçilik, hayvancılık ve bu alanlardaki hastalıklarla ilgili yeni ve fenni usuller aktarılmış; böylece onların hem üretimde hem de ekonomik sistemde daha etkin bir özne olmaları amaçlanmıştır. Derginin 1916–1919 yılları arasındaki bilim iletişimi stratejisinin hangi model ve söylemlerle biçimlendiğini ve nasıl kurgulandığını ortaya koymak amacıyla hazırlanan kodlama cetveli Şekil 1'de sunulmaktadır.

53 Çakan, "Mesleki Temsil Arayışları İçinde", 31–32.

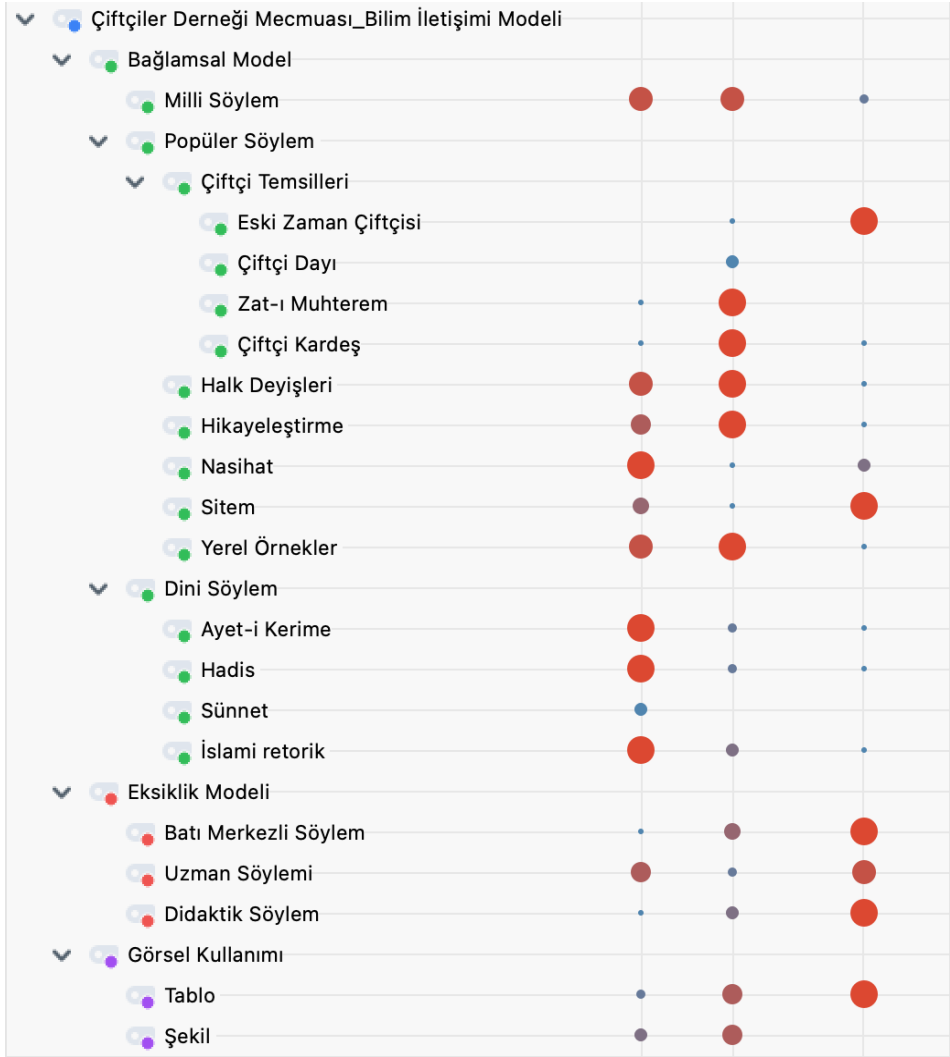
54 Ergül Ballı, "İttihat ve Terakki'nin Tarım ve Toprak Politikası: Aydın Vilayeti Örneği", *Uluslararası İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 3/14.

Şekil 1: Kod-Alt Kod Matrisi

Mecmua'da gözlemlenen bilim iletişimi stratejileri, birbirinden kesin sınırlarla ayrılan söylem modelleri yerine, çoğu zaman iç içe geçmiş ve eşzamanlı olarak işleyen çok katmanlı bir yapıya işaret etmektedir. 1916-1917 yılları arasında sosyal ve kültürel bağlamlarını dikkate alan bağlamsal model ön planda olup; bu model içinde popüler söylem, dini söylem ve görsel kullanım öne çıkmaktadır. Popüler söylem çerçevesinde öğreticilik, somutlaştırma, hikâyeleştirme ve nasihat gibi geleneksel anlatı teknikleri kullanılarak bilimsel bilgi sadeleştirilmiş; çiftçiler "çiftçi dayı", "çiftçi kardeşlerimiz", "zat-ı muhterem" gibi hitaplarla özdeşleştirilmiştir. Üretim faaliyeti teknik bir süreç olarak algılanmanın ötesine geçerek millî bir dayanışma görevi olarak sunulmuştur. Modern tarım bilgisi dini söylem aracılığıyla ayet, hadis ve sünnet referanslarıyla meşrulaştırılmış; böylece bilimsel bilgi, İslami sorumluluk alanı içine çekilmiştir. Ayrıca çiftçilerin yeni, fenni usulleri daha iyi kavraması için anlatılar, teknik çizimlerle pekiştirilmiştir. 1918-1919 yılları arasında ise bağlamsal modelin zayıfladığı ve eksiklik modeline dayalı bir bilim iletişimi anlayışının baskın hâle geldiği görülmektedir. Bu anlayış çerçevesinde Batı merkezli kalkınma söylemi, uzman otoritesine dayalı bilgi aktarımı ve didaktik anlatım biçimi öne çıkmaktadır. Modern tarım bilgisi, uzman-çiftçi ikiliği etrafında kurgulanmakta; çiftçiye doğrudan bilgi aktaran, öğretici ve yukarıdan aşağıya kurulan bir söylem tercih edilmektedir. Çiftçiyle ortak bir dil geliştirmektense onun bilgi eksikliğini gidermeyi amaçlayan bir yaklaşım benimsenmiştir. Ayrıca Avrupa tarımına sıkça yapılan göndermeler, ilerilik-gerilik karşıtlığı üzerinden de kurulan bir hiyerarşik bakış olduğuna işaret etmektedir. Mecmuanın bilim iletişimi stratejisinin, eksiklik modelinden bağlamsal modele yönelen ilerlemeci bir çizgi izlemediği; aksine, nedenleri bir sonraki

bölümde ayrıntılı olarak çözümleneceği üzere, kendi tarihsel bağlamı içinde, bağlamsal modelden eksiklik modeline doğru tersine bir salınım gösterdiği ortaya konmuştur.

Şekil 2: Kod Matrisinin Mecmua'nın Yayın Yıllarına Göre Değişimi

Yukarıdaki tabloda eksiklik modeli ve bağlamsal modeli oluşturan söylem türlerinin 1916, 1917 ve 1918–1919 yılları arasındaki dağılımı gösterilmektedir. Kod matrisine dayanan bu görsel temsil, söylemlerin yıllar içindeki göreceli baskınlığını karşılaştırmalı olarak sunar. Nokta büyüklüğü ve yoğunluğu, söylemlerin belirli yıllarda ne derece öne çıktığını açıkça göstermektedir. Veriler, söz konusu yıllar arasında söylem düzeyinde anlamlı farklılıklar ve kırılmaların bulunduğunu göstermektedir.

3.1 Bağlamsal Model: Ziraatin müslimîn üzerine şer'an farz olduğu...

Mecmua'nın 1916–1917 yılları arasında benimsediği söylem stratejisi, bilimsel bilgiyi doğrudan ve teknik bir biçimde aktarmaktan ziyade, halkın inançlarını, değer dünyasını ve içinde bulunduğu kriz koşullarını gözetten bağlamsal bilim iletişimi modeline dayanmaktadır. Ayet, hadis ve sünnet gibi dinî kaynaklarla desteklenen söylem, modern tarım yöntemlerinin İslami değerlere aykırı olmadığını vurgulayarak, olası bir direnç veya yabancılaşma duygusunu azaltmayı hedeflemiştir. Çiftçi, bu süreçte sadece bilgiye ihtiyaç duyan biri değil; dinî değerlere bağlı, üretimiyle milletine hizmet eden, sorumluluk sahibi bir aktör olarak inşa edilmiştir. Tarımsal üretim, ibadetle özdeşleştirilerek anlamlandırılmış; modern tarım tekniklerinin dinî değerlere aykırı olmadığı özellikle vurgulanmış, böylece çiftçinin bu yeniliklere karşı duyabileceği yabancılaşma giderilmeye çalışılmıştır. Mecmua'da modern tarım bilgisinin çiftçi tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla dinî referanslara yer verilmesi, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı basınında yaygınlaşan daha genel bir iletişim stratejisinin parçası olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde *İslam Mecmuası*, *Sebilürreşad* ve *Beyânü'l-Hak* gibi yayın organları, modernleşme projelerini doğrudan Batılı çerçevede değil; yerel ve dinî değerlerle uyumlu şekilde sunmaya çalışmıştır. *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nın 1916–1917 yılları arasındaki sayıları da bu söylemsel birikim üzerine inşa edilmiştir. Dergide modern tarım bilgisi, teknik verimliliğin ötesinde, dinî bir sorumluluk alanı olarak da kurgulanmıştır. Özellikle 1916 yılına ait metinlerde bu yaklaşım belirginleşmiş; İslami retorikle harmanlanan içeriklerde tarımsal üretkenlik hem bir ibadet hem de millî bir görev olarak sunulmuştur. Bilimsel bilgi, dinî değerlerle iç içe geçirilerek aktarılmış; verimlilik çağrıları vatan hizmeti ve toplumsal seferberlik çerçevesinde anlamlandırılmıştır. Çiftçilere ise teknik bilgi aktaran bir otorite diliyle değil; dinî ve toplumsal aidiyeti vurgulayan “kardeş”, “ihvan-ı din” ve “zat-ı muhterem” gibi ifadelerle hitap edilmiştir. Bu dil kullanımı, bilgi verenle muhatabı arasında hiyerarşi kurmaktan çok, onları aynı inanç ve sorumluluk zemininde buluşturmayı amaçlamıştır. Modern tarım bilgisi ile dinî, popüler ve millî söylem çoğunlukla bir araya gelmektedir. Bu hususu, 24 Aralık 1916 tarihinde yayımlanan dördüncü sayıda yer alan Ziraatin Millet-i İslamiye üzerine şer'an dahi farz olduğu başlıklı yazı, bu hususu açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu yazıda ziraat memurlarının Mecmua aracılığıyla çiftçilere modern tarım tekniklerini öğretmesi dinî bir görev olarak ifade edilmiş, bu anlayış ise aşağıdaki gibi hadisle desteklenmiştir:

“Bu mecmua ile ta köylere varıncaya kadar ziraatin müslimîn üzerine şer'an farz olduğunu ulemâ-yı İslâm taraflarından sizlere bildirecek. Çiftçiliğin usulünü, fennî, kolaylık cihetlerini ve az himmetle çok zahîre elde etmenin yollarını ziraat âlimleri yani ziraat memurları mümkün mertebe öğreteceklerdir. Çünkü “Men keteme bimâ ‘alime elcemehu’llâhu te’âlâ bilcâmin min'en-nâri yevme'l-kıyâmeti” diye Peygamberimiz efendimiz tarafından bize haber verilmiştir. Yani bir kimse bildiği ilmi ve fenni gizleyip başkasına öğretmez ise yevm-i kıyâmette ağzına ateşten gem vurulacaktır. Zira bir ümmetin ulemâ ve mütefekkirini câhil takımını ta'lîm ve terbiye etmez ise o ümmet mahv-u münkariz olur. İşte onların ağzına ateşten gem vurulmak ile cezalarını bulmuş oluyorlar.”⁵⁵

55 Hamdullah Emin, “Ziraatin Millet-i İslamiye Üzerine Şer'an Dahi Farz Olduğu”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (24 Aralık 1916), 59.

Aynı sayıda üretim stratejisi olarak Türkmen buğdayının ekiminin yaygınlaştırılması ve boş arazilerin tarıma kazandırılması yönündeki çağrı, çiftçilerin üretim davranışlarını dönüştürme hedefiyle dinî söylem çerçevesinde kurgulanmıştır. Bu yönlendirme, Yusuf suresi 65. Ayet-i Kerime'sinde⁵⁶ geçen ve “İşte sermayemiz de bize geri verilmiş.” anlamında gelen *hâzihî bidâatunâ ruddet ileynâ* ifadesi ile temellendirilerek seferberlik ruhu içinde çiftçilere aşağıdaki gibi aktarılmıştır:

“Ey çiftçi kardeşler, ey ziraati candan seven zevat-ı muhteremler, çalışalım, çabalayalım da bu, dedeler teberrikü olan Türkmen buğdayı (karabuğdayı) bütün memleketlerimizde, köylerimizde ekip çoğaltalım ki; (hâzihî bidâatunâ ruddet ileynâ) ayet-i kerimesini gayet ziyade bir sevinçle okuyarak dedelerimizin bize bakan ruh-ı paklerini şad etmiş olalım.”⁵⁷

Dinî söylem ile popüler söylemin iç içe geçtiği bir başka örnek Mecmua'nın 23 Kasım 1916 tarihli üçüncü sayısında görülebilir. Tarımsal üretimde modern tarım tekniklerinin benimsenmesi yönünde çiftçilere İslami referanslar verilmiş, din kardeşi olarak nitelendirilen çiftçilere şöyle seslenilmiştir:

“Ey ihvan-ı din: Ziraat fennini öğrenelim, pulluk, saban ve motorlu saban ve orak ve harman makineleri ile çiftçilik edelim. Allah Teala hazretleri ve Peygamber efendimiz böyle emr buyuruyorlar. Çünkü bunlarda kolaylık vardır. Kolayı mümkün iken zoruna gitmek şer-an haramdır.”⁵⁸

Mecmua'nın 30 Kasım 1917 tarihinde yayımlanan ikinci sayısında ise çiftçiliğin kimler tarafından yapılabileceğine değinilmiş, üretime teşvik, tarımsal yatırım ve verimlilik dinî söylem aracılığıyla aşağıdaki gibi aktarılmıştır:

“Çiftçilik yapmak evvela bir ihtiyaç, sonra da bir ahlak ve mizaç meselesidir. Ruhlarında tevekkül ve kanaat, sabır ve sebat, ikdam ve faaliyet, uğraşmaya ve yorulmaya ülfet, ot ve ağaç olsun, hayvan olsun Allah'ın mahlukatına merak ve muhabbet ve bunlarla uğraşıp kazanmaya arzu ve âdet sahibi olanlar pek âlâ çiftçilik yaparlar. Hele ellerinde sermaye ve servet de kafalarında malumat olursa büyük çiftlikleri pek mükemmel işletirler, vatandaşları çalıştırırlar, vatanları mamur ederler. Büyük şehirlerimizde ve İstanbul'da paşaların içinde bu saydığımız sıfatta ve mizaçta olanlar hiç durmayıp ziraate girişirler ve arazisi bol ve bereketli mahallerde yerleşirlerse hem kendilerine hem memleketlerine büyük iyilik yaparlar.”⁵⁹

Mecmua'nın 1 Nisan 1917 tarihli yedinci sayısında, benzer söylemsel taktikler çerçevesinde, Osmanlı topraklarında katma değeri yüksek yeni usul kovanlarla arıcılığın teşviki amaçlanmış; harp döneminde bal üretiminin hem ekonomik açıdan değerli olduğu hem de besin değeri bakımından fayda sağlayacağı vurgulanmıştır. Bu teşvik Nahl suresi 69. Ayet-i Kerimesi'nden⁶⁰ alınan ve “Onda insanlara şifâ vardır.” anlamına gelen *fibi şifâun li'n-nâs*

56 Yusuf suresi 65. ayet meali: “Eşyalarını açtıklarında ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini gördüler: Dediler ki: 'Ey Babamız! Daha ne istiyoruz? İşte sermayemiz de bize geri verilmiş; yine ailemize yiyecek getiririz; kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü de fazla alırız. Çünkü bu (getirdiğimiz) az bir miktardır.'” Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020) 3/244.

57 A.M. “Bahar Dönemi Ne Kadar Kara Buğday Tohumu Ekilir?”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (24 Aralık 1916), 50.

58 A.M. “Kara Buğday Nasıl Ekilir ve Ne Vakit Ekmeli?”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (23 Kasım 1916), 38.

59 Osman Şefik, “Yeni Zaman Çiftçiliği”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 2 (30 Kasım 1917), 219.

60 Nahl suresi 69. ayet meali: “Sonra her türlü üründen ye; Rabbinin sana kolaylaştırdığı yollara git! Onların karınlarından, içinde insanlar için şifâ bulunan, renkleri çeşitli bir içecek çıkar. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için bir ibret vardır.” Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020) 3/414-417.

ifadesi ile desteklenmiştir. Bu suretle, arıcılığın ve balın faydalarına değinilmiş, derginin sonraki sayılarında çiftçilerin arıcılığı öğrenmesi, yeni usul kovanları benimsemesi için bilgilerin verileceğine işaret edilmiştir. Paragraf, başarının ancak Allah'tan geldiğini vurgulayarak şöyle bitirilmiştir:

“..Durmayalım, hemen arıcılığa başlayalım: Bismillahirrahmanirrahim, Elhamdülillahi rabbil âlemin vessalâtü vesselâmü alâ nebiyyihil emin ellezi nezzelet aleyhil âyetüş şerife: Fihi şifâün linnâs, sadakallahül azim. İmdi bu âyet-i kerimde (fihi) kelimesindeki zamir-i gaib bala aittir bu risale baldan ve balı yapan arıdan ve arının içinde yaşadığı kovandan ve arının terbiye ve idaresine ve yeni usul kovanlara ait bilinmesi lazım olan mühim malumat-dan muhtasarca bahsedilerek çiftçilerimize, ve ekim dikimle uğraşanlara bildirileceğdir, ve minallahüt tevfik ve aleyhit tükêlân.”⁶¹

İlerleyen cümlelerde tarımsal ekonomiye katma değer katacağı düşünülen arıcılığı teşvik etmek adına yine balın faydalarına değinilmiş, harp zamanı bal üretmenin kazançlı olacağına vurgu yapılmış, bu kez üretime teşvik İbn Abbas'tan (r.a) nakledilen: “Şifa üç şeydedir: bir bal içiminde, hacamatta (kan aldırarak) ve dağlamadadır.” Buhari hadisiyle aşağıdaki gibi desteklenmiştir⁶²:

“..Balın faideleri pek çoktur: Yukarıda zikr ettiğimiz âyet-i kerimde (balda şifa vardır) buyuruludur. Hadis-i şerifte de: “Eş-şifâ selâse: o şerbet asıl ve şertati mihicinin ve keyyeti nâr...» buyuruludur ki şifa üç şeyde olup bunlardan birinin bal şerbetinde olduğuna işaret edilmektedir...Bu harb zamânında böyle çalışup çabalamağa pek muhtâcız. Allah'ın inâ-yetiyle ağızlarımız tatlanır, keselerimiz dolar, yüzlerimiz güler. (Men cedde vecede), ya'nî çalışan bulur...Hele bu harb seneleri balı olan düdüğünü çaldı: Öyle ya: baksan ki çarşıda, pazarlarda bir okka bal altmış, seksen hatta bala göre yüz kuruşa kadar satılıyor.”⁶³

1916 ve 1917 yıllarında çiftçilere tarımsal üretkenlik ve modernleşmeye dair bilginin aktarımında, dinî söylemin yanı sıra halk deyişlerinin, hikâyeleştirmenin, somut örneklerin ağırlık kazandığı popüler söylemin de kullanıldığı görülmektedir. Özellikle 1917'de popüler söylemin daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu dönemde tarımsal üretimde verimliliğin artırılması, tarım ekonomisine dair modern düşünce biçimlerinin benimsetilmesi ve bilimsel düşünce sistematığının çiftçiler nezdinde yerleşmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda bilimsel bilgi nasihatler, halk deyişleri ve hikâyeler aracılığıyla anlatılmıştır. Örneğin Mecmua'nın 30 Kasım 1917'de yayımlanan ikinci sayısında bu durum şu ifadelerle karşımıza çıkmaktadır:

“...Yine Türk atalarının diğer bir sözlerine göre ekmeğin büyüğü hamurun çoğundan olur. Birçok manaları olan bu sözü biz de haklı olarak burada şu suretle tefsir ve tabir edebiliriz: Yiyip içeceğimiz şeylerde bolluk istiyorsak vakit ve zamanı ile biraz çokça çalışarak fazlaca iş görmeliyiz, yani hem dikkatli, hem fazla ziraat yapmalıyız. Hulasa şunu demek istiyoruz ki büyük, dünyada misli görülmemiş derecede büyük bir harbin dördüncü senesini geçirmekte olduğumuz şu fevkalade zamanlar içinde, kadın erkek bütün çiftçilerimizin hissesine en büyük bir vazife düşüyor: Ne kadar mümkünse o kadar çok ekmek, yani toprağa tohum atmak vazifesi.”⁶⁴

61 Hamdullah Emin, “Arıcılığa Dair”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 7 (1 Nisan 1917), 97.

62 Necmettin Şeker, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Mart 2013), 174.

63 Emin, “Arıcılığa Dair”, 97.

64 “Çiftçi Konuşması”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 2 (30 Kasım 1917), 209.

Aynı sayının devamında yeni zaman çiftçiliğinden bahsedilmiş, çiftçiliği ilerletecek yöntemler aşağıdaki gibi nasihat edilmiştir:

“Bütün iş güç sahibi insanlar gibi çiftçiler de daima ilerlemek mecburdur. Bunun için de her sene elinden geldiği kadar daha fazla iş yapmalı, daha fazla kazanmalıdır. Bu da her seneki kazancı güzel kullanmakla ve idare etmekle olur. Şurası bilinmeli ki hakiki bir yeni zaman çiftçisine artık çiftçi demek doğru değildir. Bunlar adeta mahsulat fabrikacısıdır. Her işleri zamanımızda yazılmış kitapların tarifine, hocaların talimine, feyizli tecrübelerin delaletine göre yaparak beğendikleri ekinleri, bekledikleri çayırları, yediklerinden para kazanırlar. Bu paranın yarısını gelecek sene daha fazla ekmeğe ve daha fazla biçmeğe saklayıp kullanarak böylelikle zengin olurlar. Hele bizim memleketimizde çiftçilerin ilerlemesi, zenginleşmesi için toprak bol, meydan geniştir. Toprak bulamayan hayvanat çiftçiliği yapar, hayvanatı besleyecek mera yok ise ağaç çiftçiliğine girer, kanatlı hayvanlar besler. Bulunduğu mahal bütün bu işlere elverişli değilse daha iyi bir mahalle hicret ederek orada çiftçilik yapar; hâsılı çiftçilerin miskinlik düşmanı; iş ve terakki ve servet düsturu olmalıdır.”⁶⁵

1 Mart 1917’de çıkan altıncı sayıda ise çiftçilik mesleği halk arasında küçümsenen bir uğraş olmaktan çıkarılarak bilgi, beceri ve rekabet gerektiren modern bir üretim biçimi olarak yeniden çerçevelenmektedir. Hikâyeleştirme stratejisiyle kurgulanan anlatım, çiftçiye hitap eden sıcak bir dil kurmanın yanında ona yüksek bir sorumluluk ve bilinç de yüklemektedir. Aşağıdaki pasajda görüleceği gibi tarımsal üretimde rasyonelleşme çiftçiye, bilgi, beceri ve piyasa farkındalığıyla bütünleşik bir şekilde aktarılmaya çalışılmaktadır:

“Çiftçilik deyip geçivermeyelim: Çiftçilik deyip geçirmek dile kolay. Onda insana yalnız tarla, toprak, öküz, saban, tohum lazım değil. Hususile mütarakki bir çiftçilik isteniyorsa buna ait ilimler ve hüneler de lazım. Çiftçilik deyip de yalnız toprağın altından ve üstünden böylece hani geliş güzel yapılacak istifadeleri kast etmemeli. Bir kere toprağın altına atılan tohumları ve üstünden alınan faideleri marifet nurları ile mücehhiz eller ve gözlerle idare etmek lazım. Sonra da herhangi mahsulü yalnız kendi tabii şekli ile ortaya koyuvermek de kâfi değil. Onu şekilden şekle sokarak rekabet ve cidal sahası olan dünyada mergup ve muzaffer etmek lazım.”⁶⁶

Aynı sayıda, iklimsel çeşitliliğe dikkat çekilerek çiftçilere üretimi iklime göre planlama çağrısı yapılmış; yazlık ekimlere yönelmenin üretimi daha rasyonel ve verimli kılacağı vurgulanmıştır. Bu çağrı çiftçiyle temas kurmayı hedefleyen, onunla aynı toplumsal düzlemde konuşan popüler bir söylemle dile getirilmiştir: “Memleketimizin iklimleri pek muhtelif olduğundan bu ayda ferah ferah yazlık ziraata hazırlanılacak pek çok yerlerimiz vardır. Bu sene çiftçi dayılarımız yazlık ziraata çok ehemmiyet vermeliler, ne kadar mümkünse o kadar çok ekmelilerdir.”⁶⁷

24 Ocak 1917 tarihli beşinci sayıda, kış mevsiminin iklimsel özelliklerinin tarımsal üretimde yol açabileceği zaiyata karşı çiftçiye bilgilendirme çabası, doğrudan çiftçinin bakış açısını merkeze alan bir anlatımla yürütülmüştür. Üretimde verimliliği artırmak amacıyla gübre kullanımının teşviki için çiftçiye özdeşlik kuran, onunla yatay bir ilişki tesis etmeye çalışan ve popüler söylem unsurlarından beslenen bir ikna stratejisi benimsenmiştir:

65 Osman Şefik, “Yeni Zaman Çiftçiliği”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 2 (30 Kasım 1917), 220.

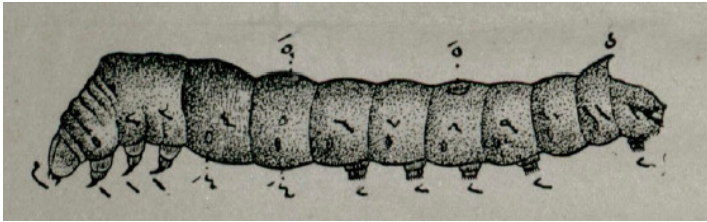
66 Yunus Nadi, “Neler Yapalım ki Bizim de Çiftçiliğimiz Yükselsin”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 6 (1 Mart 1917), 82.

67 Hamdullah Emin, “Çiftçi Takvimi”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 6 (1 Mart 1917), 95.

“Çiftçi kardeş bizim memleketlerimizin en soğuk ayı bu aydır. Uzun geceler yavaş yavaş kıalmaya başlar ise de donlar çoğalır, hele hava poyraz gider ise kar, tipi, boran memuldür. Kar yağması çiftçinin yüzünü güldürür zira kar martta yavaş yavaş erince toprak layıkıyla emerek kabırır ve kuvve-i inbatıyesini ve nemliliğini çoğaltır. Kışın tarlalara kar yağınca çiftçi dayı hemen abdesthane çukurlarını ve sidiklikleri boşaltarak karın üstünden tarlasına serer ise o sene o tarladan bire elli alacağına şüphe etmesin. Bu husus pek çok tecrübe edilmiştir ve hem de müfittir. İnsan gübresi hububat için en menfaatli bir gübredir.”⁶⁸

Ayrıca, 1916 ve 1917 yıllarında yoğun biçimde kullanılan görseller bilimsel bilginin çiftçinin anlam dünyasında somutlaştırılmasını hedeflemiştir. 24 Eylül 1916’da çıkan birinci sayıda çiftçinin “aklının gözünde olduğu” vurgulanmış, görmeden inanmayan bir davranış biçimine sahip olan çiftçiye benimsetilmek ve hakkında bilgi vermek istenen konular şemalarla aktarılmıştır. “Çiftçilerimize fenn-i ziraattan ne kadar bahsedilse ekserisinin bir kulağından girip diğer kulağından çıkar bu sebeptendir ki (çiftçinin aklı kafasında değil! Gözündedir.) derler. Zira çiftçilerimizin bir şeyi yapabilmesi mutlaka o şeyin temin-i faide ettiğini gözüyle görmesine vabestedir.”⁶⁹ Çiftçinin ancak görerek ikna olduğuna dair ifadelerle desteklenen bu görsel anlatım, bilgiyi daha kalıcı kılmak ve modern tarımsal uygulamaların benimsenmesini kolaylaştırmak amacı taşımaktadır.

Mecmua’nın iyileştirmeyi ve yaygınlaştırmayı hedeflediği üretim alanlarından biri ipek böcekçiliğidir. 24 Ekim 1916 tarihli ikinci sayıda, böcek yumurtalarının sağlığına dair teknik bilgiler çiftçiye sade bir dille aktarılmış, bu anlatım çizimle desteklenerek bilgilerin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Aynı sayıda kemale ermiş patatesin köklerinin ayrıntılı çizimi de verilmiştir. 24 Aralık 1916 tarihli dördüncü sayıda ise çiçek açmış patatesin neye benzediğine ilişkin teknik bir çizim yer almaktadır. Benzer şekilde, 23 Kasım 1916 tarihli üçüncü sayıda fasulyenin çimlenmesi ve çiçek açması gibi üretim aşamaları açıklanmıştır. 1 Nisan 1917 tarihli yedinci sayıda ise çay bitkisinin sağlıklı gelişimi için dikkat edilmesi gereken noktalar ve ada çayının verem hastalığına ilişkin faydaları belirtilmiştir. Bununla birlikte, 15 Ağustos 1917 tarihli on birinci sayıda üretimde verimliliği artırmaya yönelik olarak, aşılama ve budama işlemlerinde kullanılacak çakı, makas ve testere gibi araçların işlevleri detaylandırılarak, çiftçiye yol gösterilmiştir. Özellikle deneyimle öğrenmeye yatkın çiftçi profiline uygun olarak, çizimler aracılığıyla soyut teknik bilgiler somutlaştırılmış; görsel kullanım, çiftçinin dikkatini çekerek, tarımsal üretimi iyileştirmeye yönelik yönlendirmeleri hem anlaşılır kılma hem de pekiştirme işlevi görmüştür.

Görsel 1: Yumurtacıların içindeki böcekler gelecek ilkbahar, 2 (24 Ekim 1916), 21.

68 Hüseyin Tayfur, “Çiftçi Takvimi”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 5 (24 Ocak 1917), 78.

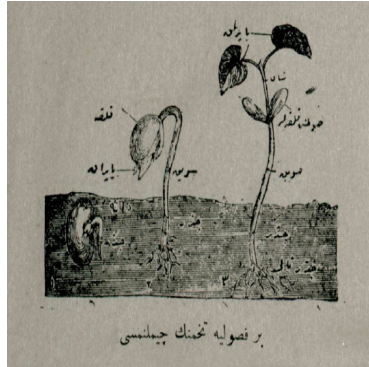
69 Mushafî Sabri, “Çiftlik Sahiplerine”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 1 (24 Eylül 1916), 40.

Görsel 2: Çiçek açmış patates, 4(24 Aralık 1916), 53.

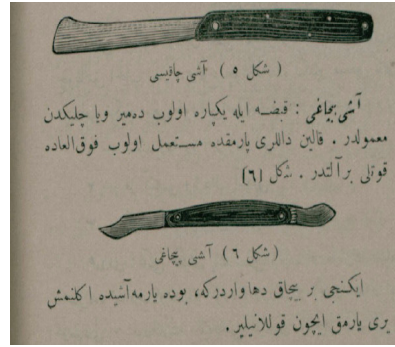
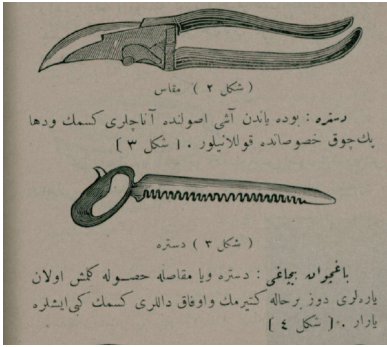
Görsel 3: Toprağın içinde kemale gelmiş bir patatesin on günlük görüntüsü, 2 (24 Ekim 1916), 21.

Görsel 4: Bir fasulye tohumunun çimlenmesi, 3 (23 Kasım 1916), 43.

Görsel 5: Çay ve ada çayının çiçekli, meyveli dalları, 7 (1 Nisan 1917), 106.

Görsel 6 ve Görsel 7: Bahçe ziraatını iyileştirmek üzere kullanılması tavsiye edilen çakı, testere ve bıçak gibi aletlerin tanıtımı 11 (15 Ağustos 1917), 164.

3.2 Eksiklik Modeli: Zamanımız kul asrı olmaktan ziyade kafa asrıdır.

Çiftçiler Derneği Mecmuası, 1918 yılının başlarında önceki yıllarda olduğu gibi, savaş koşullarında sekteye uğrayan tarımsal faaliyetleri canlandırmak için modern tarım tekniklerini çiftçilere benimsetmeye yönelik yoğun bir çaba göstermiştir. Bu süreçte, yeni ve fenni usullerin tanıtılması ve rasyonel üretim anlayışının yerleştirilmesiyle birlikte, tarımın ticarileşmesini mümkün kılacak verimlilik ve üretkenlik gibi temel ilkelerin kırsal alanda yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Örneğin 30 Mart 1918 tarihli altıncı sayısında yeni zaman çiftçiliği, toplumun tüm sorunlarını çözebilecek bir ütopyik unsur olarak şöyle idealize edilmektedir:

"Yeryüzünde bin türlü cinayetler, hıyanetler, şefaatler, fecaatler vuku bulmaktadır, ve devletlerin, hükümetlerin, orduların, zabıtarların kurulmasına sebep de hep bu hallerdir. Şimdi bu sözlerin, çiftçilikle ne münasebeti var diye hatıra gelir değil mi? Münasebeti şudur ki yeni zaman çiftçiliği işte bütün insanların ellerinden fenalık yerine iyilik gelmesine hizmet edecek! ... o zaman devletler, hükümetler filan kendiliklerinden dağılacak, milletler birleşecek insanlar uslu, akıllı yaşayacak daima terakki etmeye ve belki de, her biri birer dünya

olan yıldızlara uçuşmaya kalkışacaklardır. ... bu sebepten yeni zaman çiftçiliğinin yolları, aletleri, adamları ne ise kimler ise hepsine riayet etmeli ve bu uğurda hiçbir masraftan zahmetten kaçmamalıdır."⁷⁰

Görüldüğü üzere, 1918'in başlarında çiftçi, yalnızca üretim süreçlerinin değil, aynı zamanda toplumsal sorunların da çözümünde anahtar konumda kurgulanan ütopyik bir aktör olarak tasvir edilmektedir. Ancak bu idealleştirme, çiftçi tarafından sahada sahiplenilmediği, üretim davranışlarını dönüştürmediği ve tarımsal pratiklerde somut karşılık bulmadığı ölçüde kırılğan bir taüzerine şer'an dahi farz olduğuhayyül olarak kalmıştır. Bu durum, Mecmua'daki söylemin giderek karamsar ve sitemkâr bir tona bürünmesine yol açmış; derginin çiftçiyi dönüştürme iddiası ile çiftçinin gerçek üretim pratikleri arasındaki mesafenin açıldığını göstermiştir. Özellikle 1918'in ikinci yarısında modern tarım tekniklerin istenildiği ölçüde yaygınlaşmadığı kabul edilmiş ve bu durum derginin bilim iletişimi stratejisini doğrudan etkilemiştir. Kod analizinde açıkça görülen bu kırılımın işaret ettiği gibi, Mecmua'nın 1918 sonrası bilim iletişimi stratejisinde teknik söylem, uzman dili ve uluslararası referanslar belirginleşmiş; öğretici, bağlamsal, çiftçiye dönük içerikler geri plana itilmiştir. 1917-1918 başlarında görece bağlamsal bir model benimsenmiş, bilimsel bilgiler çiftçilerin sosyal ve kültürel koşulları gözetilerek aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak bu yaklaşımın çiftçi nezdinde karşılık bulmaması, 1918'in ikinci yarısından itibaren eksiklik modeline geçişe sebep olmuştur. Bilgi, artık toplumsal ya da kültürel bir bağlamda sunulmaktan çok; ölçülebilirlik, rasyonelite ve uzman otoritesi çerçevesinde aktarılmaktadır. Dernek yönetiminin seçkin bakışı, bu yıllarda daha belirgin hâle gelmiş; çiftçiyle yatay, yakın bir ilişki kurmak yerine, ona belli bir mesafeden seslenen, uzman-çiftçi hiyerarşisini üreterek onu yönlendirmeye çalışan didaktik bir söylem kullanılmaya başlanmıştır.

Yazıların hedef kitlesinin içerik itibarıyla da çiftçilerden ziraat muallimlerine doğru kaydığını görmek mümkündür. Derneğin yönetim kurulunun seçkin yapısı içeriklere yansımaya başlamış, yazılarda merkezin kendi iç tartışmaları giderek daha fazla öne çıkmıştır. Çiftçiler ise fenni usullere dair bilgilendirilmesi, bu konuda yardım alması ve okuryazarlık düzeyi yükselmesi gereken figürlere indirgenmiştir. Zamanla yazılar uzamış, anlatımda tekdüzelik belirginleşmiş ve içerik, uygulamaya dönük pratik bilgilerden ziyade teorik bilgi aktarımına kaymıştır. Görsellerin çizimlerden tabloya kayması da bu teknikleşme eğilimini güçlendirmiştir. 1 Şubat 1918 tarihli dördüncü sayıda yer alan ziraat muallimlerine yönelik yazılardan biri bu değişime örnek teşkil eder. Bu yazıda tavuk, hindi ve ördek gibi kümes hayvanlarının hıfzıssıhhasına dikkat çekilmiş; bu alandaki ıslah çalışmaları detaylı biçimde ele alınmıştır. Metinde, yalnızca genel bilgilerle yetinilmemekte; yurt dışından getirilen çeşitli kümes hayvanı ırkları, bunların menşeleri ve isimleri ayrıntılı biçimde, oldukça teknik bir dille sıralanmaktadır. "Hamburg (Alman), Kablin (Belçika), Red Fan (İngiliz), Badu (Avrupa), Breda (İngiliz), Pantan (İngiliz)"⁷¹ gibi tavuk ırklarının yanı sıra "Bengan hindî Coelle, yabanî Meksika hindisi, beyaz hindî, Polonya'nın siyah hindisi, Norfork hindisi"⁷² gibi hindi türleri ile "Nadorin, Esmes, Mandarin, Şarلمان, Farolin ve Pile"⁷³ gibi ördek çeşitleri ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. 12 Mayıs 1918'de yayımlanan beşinci sayıda yer alan yazıda ise

70 Ahmet Tevfik, "Yeni Zaman Çiftçiliği", *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 6 (30 Mart 1918), 282.

71 Yunus Nadi, "Tavukçuluk", *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (1 Şubat 1918), 251.

72 Nadi, "Tavukçuluk", 252.

73 Nadi, "Tavukçuluk", 253-254.

ateşli pullukların tarihine ve işlevlerine odaklanılmış, çiftçiden ziyade ziraat muallimlerinin uzmanlığına seslenen bir üslup geliştirilmiştir. Aşağıda aktarılan bölümler bu üslubu açıkça ortaya koymaktadır: “1618 sene-i miladiyesinde ilk vaka Amerika’da David Ramse ve Thomas Vildroz tarafından inşa olunarak kullanılmaya başlanılan ateşli pulluklar arasında üç asra karip bir zaman geçtiği halde ancak zamanımızda terakki ve tamim etmeye başlamışlardır...”⁷⁴ “...Rotatif makineler toprağı işleyecek pulluklara malik değildirler. Bunlar bir nevi kazma ile veyahut tırnak gibi iş gören çengeller ile toprağı kazarlar.”⁷⁵ ; “...Moto kültürün merkezi bir dingili vardır. Ve bir dişli ile motora merbuttur. Mihverde bir takım yaylı sıralar vardır.”⁷⁶ Teknik ayrıntılarla örülü bu söylem uzmanların otoritesini pekiştirirken; bilgiye ulaşma sorumluluğunun çiftçide olduğu da ilgili sayılarda vurgulanmıştır. Örneğin, 1918 yılının dördüncü sayısında çiftçiye, katılımcı bir öğrenme sürecini teşvik etmek yerine, kuralları dikte eden üstenci bir söylemle şöyle seslenilmiştir. “Her çiftçi... bu bilgiyi öğrenmek için ziraat kitap ve malumatlarını okumalı, ziraat memur ve muallimlerinden sorup anlamalıdır.”

77

Uzman merkezli bakış açısı ve üstenci söylem 29 Temmuz 1918 tarihli birinci sayıda da belirgindir. Çiftçinin fen izahına ulaşması için uzmanlara danışması gerektiğini ifade eden didaktik ton aşağıdaki gibidir:

“Bir çiftçi için behemehal mezkûr hastalıkların isimlerini bilmesi lazımdır. Eğer çiftçi tarlasında zuhur eden hastalığın ne olduğunu teşhis edemeyecek olursa mahalli fen memurluğuna müracaatla hastalığın ne olduğunu ve bunun için nasıl bir tedbir alınmasının fen izahı talep etmelidir.”⁷⁸

Dönemin yazılarında, modern tarım tekniklerini benimsemeyen çiftçinin medeniyet yarışında da geri kaldığı özellikle vurgulanmıştır. Avrupa’daki iyi örneklerle Osmanlı çiftçisi arasındaki karşılaştırma, ilerleme–gerileme ikiliği üzerinden kurgulanmış; çiftçinin modern tarıma ilgisizliği ise didaktik bir söylemle tenkit edilmiştir. 31 Mayıs 1918 tarihinde çıkan sekizinci sayıda, Osmanlı çiftçisinin tarımsal modernleşme sürecinde hâlâ istenilen düzeye ulaşamadığı ve dönemin koşullarına ayak uydurmakta zorlandığı şöyle ifade edilmektedir:

“Çiftçilerimiz artık pek iyi anlamışlardır ki zamanımız bazı, kul asrı olmaktan ziyade, demağ, kafa asrıdır. Yani bu zamanda vücut, kol kuvvetinden ziyade, akıl düşünmek kuvveti para ediyor. Aklı, ilmi ziyade olan milletler diğerlerini yeniyor. Hele ziraat demek tabiatla, toprakla güreşmek demek olduğundan çiftçi vücudundan ziyade düşüncesi, aklı, ilmi ile çalışmaya muhtaçtır. Eğer biz de diğer ilerlemiş milletler gibi ziraat işlerinde muvaffak olmak istiyorsak bu zamanın ziraat usullerini öğrenmenin çarelerine bakmalıyız. Çünkü bu zamanda birçok şubelere ayrılan ziraat ilmi pek ziyade ilerlemiş ve her birinde türlü türlü bilgiler, usuller, kaideler, makineler vücuda gelmiştir.”⁷⁹

27 Ağustos 1918 tarihinde, birlikte çıkan 11-12. sayıda, Batı ile Osmanlı arasındaki ilişki “ilerleme–geri kalmışlık” karşıtlığı üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı çiftçisi, geçmişte olduğu gibi “kardeş”, “ihvan-ı din” ya da “dayı” gibi toplumsal aidiyeti ve

74 Osman Ferid, “Ateşli Pulluklar”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 5 (12 Mayıs 1918), 432.

75 Ferid, “Ateşli Pulluklar”, 433.

76 Ferid, “Ateşli Pulluklar”, 436.

77 Osman Şefik, “Eski Zaman Çiftçiliği”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (1 Şubat 1918), 251.

78 Ahmet Tevfik, “Tahli-i Tohum Nedir?”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 1 (29 Temmuz 1918), 349.

79 “Avrupa’da ve Memleketimizde Ziraat Tahsili”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 8 (31 Mayıs 1918), 303.

yakınlığı ifade eden hitaplarla değil; artık uyarılması, eğitilmesi, eksikliğinin giderilmesi, yönlendirilmesi gereken bir figür olarak konumlandırılmıştır: “İlmin, fennin manevi maneviyetlerinden başka hükümetlerin her türlü maddi muzaheretlerine nail olan köylüler, çiftçiler hemen Avrupa’nın her memleketinde ziraat hususunda büyük terakki göstermişlerdir.” cümleleriyle başlayan paragrafta Avrupa’daki ilerlemeden bahsedilmiş, ardından Osmanlı çiftçisinin geri kalmışlığı şu sözlerle aktarılmıştır: “İtiraf edelim ki memleketimiz maarif hususunda geridir. Cahil, iyiyi kötüden ayırmayarak, fena yola, eşkıyalığa sapan köylülerimiz bulunabilir.”⁸⁰

Benzer şekilde, 23 Nisan 1918 tarihinde çıkan yedinci sayıdaki bir metinde çiftçinin tasarruf bilinci ve para kullanımı sert bir şekilde eleştirilmekte, “bu acınacak bir hâl” olarak nitelendirilmektedir. Çiftçinin maddi kazancını doğru değerlendirememesi, irrasyonel davranışları tenkit edilmektedir: “Bugün siz çiftçiler oldukça para kazanıyorsunuz. Fakat ziyade israf ediyorsunuz yahut bu paralarınıza bir kıymet vermiyorsunuz. Belki de bir tarafta saklıyorsunuz. Yahut bunu adi şeylerle değiştiriyorsunuz. Bu acınacak bir haldir.”⁸¹ Yine, 27 Ağustos 1918 tarihli yazıda, Avrupa’daki tarımsal üretim kapasitesi özellikle Almanya örneği üzerinden yüceltilmiştir. Almanların “Fransızlara nispetle o kadar münbit, zengin topraklara malik olmamakla beraber”⁸² yine de üretimde onları geçebildiğinin vurgulanması, sınırlı kaynaklara rağmen akılcı ve bilimsel yöntemlerle yüksek verim elde edilebileceği yönündeki mesajı öne çıkarmaktadır. Osmanlı’nın tarımsal üretimde geri kaldığına dair vurgu, 1 Şubat 1918 tarihli dördüncü sayıda bir ziraî mualliminin gözlemine dayanan şu ifadede de görülmektedir: “Geçen sene ekilen yerlerin hâlen bozulmadığını ve tohum atılan mahallerin nispeten az olduğunu kemal-i teessüf ile gördüm.”⁸³ Bu cümlede, Osmanlı çiftçisinin mevcut üretim kaynaklarını dahi yeterince değerlendirmedeği yönünde açık bir sitem yer almaktadır. Nitekim yazının devamında Almanya gibi fabrikalarla dolu ve toprak açısından kısıtlı bir ülkenin bile ziraat hususunda başarı sağlayabilmesi örnek gösterilmiş; buna karşılık Osmanlı çiftçisinin tarlayı boş bırakması hayal kırıklığı yaratan irrasyonel bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte, 1919’da yayımlanan sayılar ağırlıklı olarak siyasi tartışmalara ayrılmış; Çiftçiler Derneği’ni bir siyasi fırkaya dönüştürme çabalarını yansıtan yazılar öne çıkmıştır. Bu dönemde Mecmua’nın içeriğinde, derneğin iç örgütlenme yapısını güncelleme, nizamname maddelerini yeniden düzenleme ve siyasi temsiliyeti güçlendirme gibi temaların belirginleştiği görülmektedir. 6 Mart 1919 tarihli sayıda yayımlanan yazıda, Avrupa’daki tarımsal kalkınmada çiftçi fırkalarının üstlendiği role dikkat çekilmiş ve Osmanlı’da da benzer bir yapının kurulması gerektiği tartışılmıştır. Yazıda, ziraat siyasetinin etkin biçimde uygulanabilmesi için siyasi bir örgütlenmenin zorunluluğu vurgulanmış ve bu görüşler uzmanların değerlendirmeleriyle temellendirilmiştir. Mecmua’nın üçüncü ve dördüncü sayılarında ise Çiftçiler Derneği’nin siyasi yapılanmasının temelini oluşturacak nizamnameye dair yazılara yer verilmiştir. Bu nizamname hususunda görüş ayrılıkları doğduğundan dernek son kerte de dernek-fırka karması bir örgütlenme modeline geçiş yapmıştır. Nizamnameye eklenen maddelerle yeniden yapılanma sürecine giren dernek, siyasete katılım arayışlarını sürdür-

80 “Asayiş ve Çiftçilerimiz”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 11-12 (27 Ağustos 1918), 353.

81 “Çiftçi kardeşler! Fazla Paralarımızı Dahili İstikraza Yatıralım”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 7 (23 Nisan 1918), 290.

82 “Asayiş ve Çiftçilerimiz”, 353.

83 “Ziraat ve Sulh”, *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (1 Şubat 1918), 241.

müştür. Mecmua'nın içeriği de bu doğrultuda değişmiş; modern tarım bilgisinden ziyade, seçkin bir yapıya sahip yönetim kurulunun iç tartışmalarına odaklanmıştır. Bu söylemsel kırılma dönemin siyasal iklimiyle de doğrudan ilişkilidir. 1918 yılı, hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini feshetmesi hem de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı siyasî yapısında büyük bir kırılma noktası olmuştur.⁸⁴ Mütareke sonrası belirsizlik ortamı, yalnızca siyasî aktörleri değil, onlarla organik ilişkiler kuran kurumları da doğrudan etkilemiştir. Çiftçiler Derneği de bu kurumlardan biridir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkiler kuran dernek 1918 sonrasında sahip olduğu iktidar desteğini kaybetmiştir. Bu sebeple Mecmua'da, bilimsel içeriklerin yerine giderek siyasî temsil arayışları ve derneğin yapısal devamlılığına ilişkin metinler almaya başlamıştır. Bu bağlamda, bilim iletişimi modellerinin siyasal krizler, toplumsal dönüşümler ve ideolojik yönelimlerle birlikte şekillendiği görülmektedir. *Çiftçiler Derneği Mecmuası* örneği, bilim iletişimi modellerinin sabit kategoriler değil, aksine tarihsel konjonktürlere göre yeniden şekillenen, esneyen ve geriye dönebilen yapılar olduğunu göstermesi bakımından öğreticidir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ: ÇİFTÇİNİN AKLI NEREDE?

Çiftçiler Derneği Mecmuası'nın 1916–1919 yılları arasındaki yayınlarında gözlemlenen söylemsel dönüşüm, bilim iletişimi modellerinin yalnızca idealize edilmiş evrimsel aşamalardan ibaret olmadığını; aksine tarihsel bağlam, kültürel normlar ve toplumsal koşullarla iç içe geçmiş dinamik süreçler olarak işlediğini göstermektedir. Özellikle 1916–1917 yıllarında benimsenen iletişim stratejisi, modern tarım bilgisinin çiftçinin değer dünyasına, diline ve kavrayış biçimlerine duyarlı bir şekilde aktarıldığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde bilimsel bilgi yalnızca teknik içerik olarak değil; aynı zamanda dinî referanslarla, millî sorumluluk vurgusuyla, nasihat ve hikâyeleştirme yöntemleriyle, “kardeş” ve “ihvan-ı din” gibi aidiyet kurucu hitaplarla bütünleştirilerek sunulmuştur. Ziraat muallimlerinin çiftçiyle yakınlık kurmak amacıyla dinî söyleme ağırlık vermesi; tarımsal bilimsel bilgiyi İslami kavramlar, ayetler, hadisler ve ahlaki öğretilerle harmanlaması, Osmanlı bağlamında hem bilimsel bilginin hem de modern tarım pratiklerinin toplumsallaşmasına özgü bir form üretmiştir. Bu form, modernleşme ile geleneksel değer dünyası arasında köprü kurmaktadır. Bu özgün formda kullanılan görsel araçlar ise çiftçinin bilimsel bilgiyle kurduğu ilişkiye uygun olarak seçilmiştir. Bu dönem çiftçinin aklının kafasında değil, gözünde olduğu ifade edilmiş; bu nedenle bilimsel bilginin mutlaka uygulamasının yapılarak çiftçiye anlatılması, ilgili görsellerle kalıcı hale getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Tüm bu unsurlar, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nın 1916 ve 1917 yıllarında Brossard ve Lewenstein'in işaret ettiği bağlamsal modele⁸⁵ oldukça yakın durduğunu göstermektedir. Ancak 1918 yılına gelindiğinde, özellikle yılın ikinci yarısından itibaren, Mecmua'da sitemkâr ve umutsuz bir ton belirginleşmiş; çiftçilerin modern tarım tekniklerine yeterince ilgi göstermemesi yazılarda açık biçimde eleştirilmiştir. Bu hayal kırıklığı yalnızca söylemin tonunu değil, bilginin aktarım biçimini de dönüştürmüştür. Başlangıçta çiftçinin değer dünyasına ve yerel bağlamına duyarlı bir üslup benimsenmişken, zamanla bu yaklaşım terk edilmiştir. Mecmua'nın bilim iletişimi

84 Sabri Sürgevil, “İttihat ve Terakki'den Milli Mücadele'ye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/2 (1992), 334–336.

85 Brossard - Lewenstein, “A Critical Appraisal of Models of Public Understanding of Science”, 15.

stratejisinde, bağlamsal model giderek terk edilmiş; bunun yerine teknik ayrıntılara dayalı, yukarıdan aşağıya işleyen ve didaktik bir üslupla bilgi aktaran eksiklik modeli benimsenmiştir. Ayrıntılı teknik çizimler yerini tablolara bırakmış, çiftçinin aklının kafasında olması gerektiği, çağın artık demağ çağı olduğu vurgulanmıştır. "Çiftçi kardeş" ifadesi yerini "siz çiftçiler" şeklindeki daha mesafeli ve otoriter bir hitaba bırakmış; "şer'an farz olan ziraat" söylemi terk edilerek, bunun yerine "çağımız kul değil, kafa çağı" vurgusu yapılmıştır. Bu dönüşümle birlikte, Avrupa merkezli örnekler üzerinden ilerleme/gerilik, uzman/çiftçi gibi ikilikler üretilmiş; bilgi aktarımında hiyerarşik bir yapı kurularak, eksiklik modeline özgü tek yönlü iletişim biçimi baskın hâle gelmiştir. Bununla birlikte Mecmua'nın son sayılarında, çiftçiden çok ziraat muallimlerinin ve uzman kadroların ilgisini çekmeye yönelik teorik bilgiler ve siyasi tartışmalar öne çıkmıştır.

Mecmua örneğinde gözlemlenen bu geçiş, literatürde yaygın olan eksiklik modelinden bağlamsala ve oradan katılımcı modele doğru işlediği varsayılan doğrusal ilerleme anlayışına tersinden bir seyir sunmaktadır. Başlangıçta yerel bağlama duyarlı, çoğul kodlarla örülü bir iletişim biçimi benimsenmişken, zamanla bu yapı çözülmüş ve yerini uzmanlık merkezli, teknik-didaktik anlatılara bırakmıştır. Bu dönüşüm, bilim iletişimi literatüründeki evrensel model sıralamasını eleştiren yaklaşımlarla doğrudan örtüşmektedir. Bucchi ve Trench'in belirttiği gibi⁸⁶ bilim iletişim modelleri çoğu zaman iç içe geçmiş, geçişken ve kırılğan yapılar; sabit bir ilerleme çizgisinden ziyade bağlamsal ihtiyaçlara göre şekillenir. Miller'ın da vurguladığı üzere⁸⁷ bilim iletişimi teorisyenleri sıklıkla modellerin nasıl olması gerektiğini tartışmakta; fakat pratikte bilim ile toplum arasında kurulmaya çalışılan köprünün niteliğini gözden kaçırabilmektedir. Çalışma kapsamında ortaya konan Osmanlı örneği ilerlemeci yaklaşımın evrensel olmadığını doğrular niteliktedir. Avrupa örneklerinden hareketle eksiklik modelinin 20. yüzyılın ilk yarısında baskın olduğu yönündeki yerleşik anlatı, aynı dönemde *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nda bağlamsal modele yakın bir stratejinin benimsenmiş olmasıyla kısmen sarsılmaktadır. Cortassa'nın⁸⁸, eksiklik modelinin bilgi ile toplum arasındaki tarihsel olarak kökleşmiş asimetrik ilişkiye yaslandığı ve bu nedenle her modelin içinde parçalı biçimde bulunabileceği yönündeki tespiti, Mecmua'daki dönüşümle örtüşmektedir. Burada eksiklik modeli başlangıç noktası değil; bağlamsal yapının çözülmesiyle ortaya çıkan ikincil bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Orthia⁸⁹ ve Rasekoala'nın⁹⁰, bilim iletişimi tarih yazımının Batı dışı bilgi sistemlerini göz ardı ettiği ve bu nedenle modellerin pratik işleyişini yeterince sorgulamadığı yönündeki eleştirileri de *Çiftçiler Derneği Mecmuası* örneğinde somutlaşmaktadır. Bu örnek, ilerlemeci çizginin her bağlamda geçerli olmadığını; modellerin yer değiştirebileceğini ve bilim iletişiminin homojen bir seyir izlemekten ziyade kırılğan ve geçişken yapılarla şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, bilim iletişimini sabit modellere indirgemek yerine tarihsel gerilimler, kültürel kodlar ve toplumsal

86 Massimiano Bucchi - Brian Trench, "Rethinking Science Communication as the Social Conversation around Science", *Journal of Science Communication* 20/03 (2021), 8-9.

87 Steve Miller, "Science Communication's Burnt Bridges", *Public Understanding of Science* 12/1 (2003), 106-107.

88 Carina Cortassa, "In Science Communication, Why Does the Idea of a Public Deficit Always Return? The Eternal Recurrence of the Public Deficit", *Public Understanding of Science* 25/4 (2016), 450-455.

89 Lindy Orthia, "Strategies for Including Communication of Non-Western and Indigenous Knowledge in Science Communication Histories", *Journal of Science Communication* 19/02 (2020), 5-7.

90 Rasekoala, *Race and Sociocultural Inclusion in Science Communication*, 2-3.

ihtiyaçlar doğrultusunda dinamik bir pratik olarak yeniden düşünmeye olanak tanımaktadır. Bu yaklaşım, yerleşik anlatıyı parçalayan tersinden okumaları mümkün kılarken, Batı-merkezli görme biçimlerinin kör noktalarını da görünür kılmaktadır. Çalışmadaki Osmanlı deneyimi, eksiklik modelinin bağlamsal yapının çözülüşüyle ortaya çıkan ikincil bir aşama olarak belirdiğini göstererek, bilim iletişiminin evrensel çizgiler hâlinde ilerleyen bir süreç değil; bağlama özgü, çoğul ve yeniden inşa edilebilir bir pratik olduğunu ortaya koymaktadır.

Bilim iletişiminin son evresi olarak konumlandırılan katılımcılık modelinin sosyo-kültürel kapsayıcılığının sorgulandığı ve bilim iletişimi tarihinin Batı-merkezci bir bakış açısıyla yazıldığına ilişkin eleştirilerin yükseldiği mevcut konjonktürde Osmanlı örneği, bu tartışmalara özgün bir katkı sunmaktadır. Batı dışı bağlamların yalnızca folklorik öğeler değil, tarihsel olarak inşa edilmiş özgün iletişim biçimleri sunduğu dikkate alındığında, bu tür yerel örneklerin görünür kılınmasının önemi daha da artmaktadır. Ne var ki İslam dünyasına ve Osmanlı'ya özgü bilim iletişimi deneyimleri literatürde hâlâ sınırlı biçimde yer bulmaktadır. Cicero'nun deyişiyle bu alan hâlen "çocukluk" evresindedir. Bu sebeple Osmanlı'da bilim iletişimi alanına dair vaka çalışmalarının artması ve tarihsel birikimin görünür kılınması önemlidir. Umulur ki vakt-i merhûnu geldiğinde Osmanlı'nın düşünsel mirasından süzülen tartışmalarla özgün bilim iletişimi modelleri inşa edilebilecek, alternatif bilim iletişimi tarihi yazımında Osmanlı tecrübesi daha görünür olacaktır.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: The article underwent a double-blind peer-review process involving two or more reviewers, and an *iThenticate* scan was conducted to detect potential plagiarism and similarity issues. The article was found to comply with established research and publication ethics standards.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (BOA, DH.İ.UM.EK).

2. Süreli Yayınlar

“Avrupa’da ve Memleketimizde Ziraat Tahsili.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 8 (31 Mayıs 1918).

“Çiftçi kardeşler! Fazla Paralarımızı Dahili İstikraza Yatıralım.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 7 (23 Nisan 1918).

A.M. “Bahar Dönemi Ne Kadar Kara Buğday Tohumu Ekilir?” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (24 Aralık 1916).

A.M. “Kara Buğday Nasıl Ekilir ve Ne Vakit Ekmeli?” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (23 Kasım 1916).

Ahmet Tevfik. “Tahlil-i Tohum Nedir?” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 1 (29 Temmuz 1918).

Ahmet Tevfik. “Yeni Zaman Çiftçiliği.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 6 (30 Mart 1918).

Çiftçiler Derneği Mecmuası. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1916–1919.

Emin, Hamdullah. “Arıcılığa Dair.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 7 (1 Nisan 1917).

Emin, Hamdullah. “Çiftçi Takvimi.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 6 (1 Mart 1917).

Emin, Hamdullah. “Ziraatin Millet-i İslamiye Üzerine Şer’an Dahi Farz Olduğu.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (24 Aralık 1916).

Ferid, Osman. “Ateşli Pulluklar.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 5 (12 Mayıs 1918).

Mushafi Sabri. “Çiftlik Sahiplerine.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 1 (24 Eylül 1916).

Nadi, Yunus. “Neler Yapalım ki Bizim de Çiftçiliğimiz Yükselsin.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 6 (1 Mart 1917).

Şefik, Osman. “Eski Zaman Çiftçiliği.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (1 Şubat 1918).

Şefik, Osman. “Yeni Zaman Çiftçiliği.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 2 (30 Kasım 1917).

Tayfur, Hüseyin. “Çiftçi Takvimi.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 5 (24 Ocak 1917).

“Çiftçi Konuşması.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 2 (30 Kasım 1917).

“Ziraat ve Sulh.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (1 Şubat 1918).

Nadi, Yunus. “Tavukçuluk.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 4 (1 Şubat 1918).

Asayiş ve Çiftçilerimiz.” *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 11–12 (27 Ağustos 1918).

3. Tez, Makale, Kitap

- Adas, Michael B. *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance*. Ithaca: Cornell University Press, 1989.
- Akagündüz, Seval Yinilmez. “Osmanlı Devleti’nde Okutulan İlk Fizik Ders Kitabı: Usûl-i Hikmet-i Tabiiye (Doğa Felsefesine Giriş)”. *Türk Eğitim Tarihi Dergisi* 2/2 (2013), 58-77.
- Altın, Hamza. “Klasik Dönem Sonrası Osmanlı’da Bilim”. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9 (2019), 140-157. <https://doi.org/10.29029/busbed.659400>.
- Altunel, Şeyma. Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: Çiftçiler Derneği Mecmuası (1916-1919). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Arslan, Fatih. “Encümen-i Dâniş ve Osmanlı Aydınlanması”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6/11 (2009), 422-441.
- Aybaş, Gözde Cansu. *Resimli Ziraat Gazetesi’nin Tasnifi (1905-1906)*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Ballı, Ergül. “İttihat ve Terakki’nin Tarım ve Toprak Politikası: Aydın Vilayeti Örneği”. *Uluslararası İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 3 (2015), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 129-162.
- Bauer, Martin W. “The Evolution of Public Understanding of Science-Discourse and Comparative Evidence”. *Science Technology and Society* 14/2 (2009), 221-240. <https://doi.org/10.1177/097172180901400202>.
- Bevan, Bronwyn et al. “Broadening Perspectives on Broadening Participation: Professional Learning Tools for More Expansive and Equitable Science Communication”. *Frontiers in Communication* 5 (August 2020). <https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.00052>.
- Braun, Virginia-Victoria Clarke. “Using Thematic Analysis in Psychology”. *Qualitative Research in Psychology* 3/2 (July, 2008), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qpo630a>.
- Brossard, Dominique - Lewenstein, Bruce “A Critical Appraisal of Models of Public Understanding of Science: Using Practice to Inform Theory”, *Communicating Science: New Agendas in Communication* ed. Lee Ann Kaholr - Patricia A. Stout. New York: Routledge, 2010, 11-39.
- Bucchi, Massimiano - Trench, Brian. “Rethinking Science Communication as the Social Conversation around Science”. *Journal of Science Communication* 20/03 (May, 2021). <https://doi.org/10.22323/2.20030401>.
- Budak, Derya Nil. *Yeni Bir Akademik Disiplin Olarak Tarımsal İletişim: Türkiye Bağlamında Bir Araştırma*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Burns, T. W. et al. “Science Communication: A Contemporary Definition”. *Public Understanding of Science* 12/2 (April, 2003), 183-202. <https://doi.org/10.1177/09636625030122004>.
- Canfield, Katherine N. et al. “Science Communication Demands a Critical Approach That Centers Inclusion, Equity, and Intersectionality”. *Frontiers in Communication* 5 (January 2020). <https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.00002>.

- Charmaz, Kathy. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Londra: Sage Publications, 2006.
- Civelek, Nilay Kınay – Ertuş, Ayşe. “İslamcılık Panoramasından II.Meşrutiyet Basınına Bir Bakış: Beyânü'l Hak Gazetesi Külliyyatı”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Aralık2020), 1-53.
- Cortassa, Carina. “In Science Communication, Why Does the Idea of a Public Deficit Always Return? The Eternal Recurrence of the Public Deficit”. *Public Understanding of Science* 25/4 (May, 2016), 447-459. <https://doi.org/10.1177/0963662516629745>.
- Çağlar, Burhan. “Crimean War to Empire’s Fall: The English Periodicals of Late Ottoman Capital”. *Media History* 30/4 (2024), 442-465. <https://doi.org/10.1080/13688804.2024.2366187>
- Çağman, Engin. “Ahmet Mithat Efendi’nin ‘Hallu’l-Ukad’ Adlı Eserinde Avrupalı İktisatçılara Yaklaşımı”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları/Journal of Language and Literature Studies* 18/18 (Ekim 2018), 321-340. <https://doi.org/10.30767/diledeara.472632>
- Çakan, Işıl. “Mesleki Temsil Arayışları İçinde Çiftçilerin Siyasal Temsiline İlişkin Çabalara Bakış: Osmanlı Çiftçiler Derneği’nden Türkiye Zürra Fırkası’na (1914-1920)”. *Recent Period Turkish Studies* 1 (Şubat 2013), 28-88.
- Çelik Kesmegülü, Müzeyyen. *Edebî Yönden Hazine-i Evrak Dergisinin İncelenmesi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Dawson, Gowan – Topham, Jonathan R. “Introduction: Constructing Scientific Communities”. *Science Periodicals in Nineteenth-Century Britain: Constructing Scientific Communities*. ed. Gowan Dawson et al.. Chicago: University of Chicago Press, 2020, 1-32.
- DeBoer, George E. “Scientific Literacy: Another Look at Its Historical and Contemporary Meanings and Its Relationship to Science Education Reform”. *Journal of Research in Science Teaching* 37/6 (2000), 582-601.
- Deligöz, Osman. *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Demir, Kenan. “Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: İkinci”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19/1 (Aralık 2017), 54-74.
- Demir, Kenan. “Osmanlı’da Ziraat Dergiciliğine Bir Bakış (1880-1923)”. *Journal of Turkish Studies* 9/8 (2014), 385-401. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.7086>.
- Fairclough, Norman. “Critical Discourse Analysis as a Method in Social Scientific Research”. *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed. Ruth Wodak - Michael Meyer,- London: SAGE Publications, 2001, 121-138.
- Finlay, Summer May et al. “From the Margins to the Mainstream: Deconstructing Science Communication as a White, Western Paradigm”. *Journal of Science Communication* 20/01 (February, 2021). <https://doi.org/10.22323/2.20010302>.
- García Rodríguez, José María. “Knowledge is Power: Francis Bacon to Michel Foucault”. *Neohelicon* 28/1 (2001), 109-121. <https://doi.org/10.1023/a:1011901104984>.
- Gökalp, Emrah. “Türk Milliyetçiliği Söylem(ler)inin Spor Basınında Yeniden İnşası (1990 2002)”. *Kültür ve İletişim* 10(2) / 20 (Temmuz, 2007), 9-62.

- Gregory, Jane-Miller Steve. "Practical Science Communication". *Handbook of Science Communication*, ed. Anthony Wilson. Bristol and Philadelphia: Institute of Physics Publishing, 1998.
- Güran, Tefvik. 19. *Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. haz. Derya Önder. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Hobson, John M. *The Eastern Origins of Western Civilisation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Idahosa, Grace Ese-Osa- Mkhize, Zamambo. "Intersectional Experiences of Black South African Female Doctoral Students in STEM: Participation, Success and Retention". *Agenda* 35/2 (2021), 110-122. <https://doi.org/10.1080/10130950.2021.1919533>.
- İşıl, Yeşim. *Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Judd, Karina - McKinnon, Merryn. "A Systematic Map of Inclusion, Equity and Diversity in Science Communication Research: Do We Practice What We Preach?". *Frontiers in Communication* 6 (October, 2021). <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.744365>.
- Kago, Grace - Cissé, Mohamed. "Using African Indigenous Languages in Science Engagement to Increase Science Trust". *Frontiers in Communication* 6 (January, 2022). <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.759069>.
- Kahan, David. *Managing Risk in Farming*. Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2008.
- Karaçavuş, Ahmet. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* 3. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Khan, Faisal R. "Science Communication in the Muslim World: Challenges and Opportunities". *Journal of Science Communication & Diplomacy* 2/1 (2024), 1-5, <https://doi.org/10.5281/zenodo.15037937>.
- Koç, Erkan. 19. *Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarım*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Koloğlu, Orhan, *1908 Basın Patlaması*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 2005.
- Lewenstein, Bruce V. "Science Communication in a Diverse World". *Journal of Science Communication* 23/05 (August 2024). <https://doi.org/10.22323/2.23050401>.
- Massarani, Luisa - Merzagora, Matteo. "Socially Inclusive Science Communication". *Journal of Science Communication* 13/02 (May 2014). <https://doi.org/10.22323/2.13020301>.
- Melikoğlu, Gölcü vd. "Baytar Mecmuası / Baytarı Mecmua (1923-1933) Üzerine Bir İnceleme". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19/1 (Aralık 2017), 75-134.
- Menezes, Sunshine et al. "Making Science Communication Inclusive: An Exploratory Study of Choices, Challenges and Change Mechanisms in the United States from an Emerging Movement". *Journal of Science Communication* 21/05 (August 2022). <https://doi.org/10.22323/2.21050203>.

- Metcalf, Jennifer. "Science Communication: A Messy Conundrum of Practice, Research and Theory". *Journal of Science Communication* 21/07 (November 2022). <https://doi.org/10.22323/2.21070307>.
- Miller, Steve. "Science Communication's Burnt Bridges". *Public Understanding of Science* 12/1 (2003), 105-108. <https://doi.org/10.1177/0963662503012001412>.
- Orthia, Lindy. "Strategies for Including Communication of Non-Western and Indigenous Knowledges in Science Communication Histories". *Journal of Science Communication* 19/02 (March 2020). <https://doi.org/10.22323/2.19020202>.
- Önsoy, Rifat. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi)". *BELLETTEN* 47/185 (Ocak 1983), 195-236.
- Özkan, Keskin. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 28 (Şubat 2010), 87-106. https://doi.org/10.1501/otam_0000000557.
- Rasekoala, Elizabeth. "Responsible Science Communication in Africa: Rethinking Drivers of Policy, Afrocentricity and Public Engagement". *Journal of Science Communication* 21/04 (June 2022). <https://doi.org/10.22323/2.21040301>.
- Rasekoala, Elizabeth. *Race and Sociocultural Inclusion in Science Communication: Innovation, Decolonisation, and Transformation*. UK: Bristol University Press, 2025.
- Rauchfleisch, Adrian - Schäfer, Mike S. "Structure and Development of Science Communication Research: Co-Citation Analysis of a Developing Field". *Journal of Science Communication* 17/03 (September 2018). <https://doi.org/10.22323/2.17030207>.
- Saldana, Johnny. *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. 3rd ed. London: SAGE Publications, 2015.
- Secko, David M. et al. "Four Models of Science Journalism". *Journalism Practice* 7/1 (2013), 62-80. <https://doi.org/10.1080/17512786.2012.691351>.
- Sherard, Max K. - Azevedo, Flávio S. "A Method for the Critical Analysis of Science Communication Texts". *International Journal of Science Education Part B* 13/4 (March 2023), 328-344. <https://doi.org/10.1080/21548455.2023.2179378>.
- Soydan Hasan. *Zirai Matbuat*. III. Cilt. Ankara: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Eğitim Yayın ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2015.
- Sturgis, Patrick - Allum, Nick. "Science in Society: Re-Evaluating the Deficit Model of Public Attitudes". *Public Understanding of Science* 13/1 (January 2004), 55-74. <https://doi.org/10.1177/0963662504042690>.
- Sürgevil, Sabri. "İttihat ve Terakki'den Milli Mücadele'ye". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Haziran 1992), 329-338.
- Şah, Ufuk. "Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar". *Kültür Araştırmaları Dergisi* 7 (Aralık, 2020), 210-231. <https://doi.org/10.46250/kulturder.819362>.
- Şeker, Necmettin. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği". *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Mart 2013), 156-188.

- Tayebwa, William et al. "Theories and Models of Science Communication". *CABI eBooks*. 14-22, 2022. <https://doi.org/10.1079/9781789249675.0002>.
- The British Essayists: Rambler*. London: J. Richardson and Company, 1823.
- Uçar, Yusuf. *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Mayıs-Temmuz 1913)*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Uybadın, Aynülhayat. "16. Yüzyıl Seyahat Yazınında Osmanlı'yı Görmek: Dernschwam Ve Busbecq'in Karşılaştırmalı Etnografisi". *Kadim* 9 (Nisan 2025), 71-96. <https://doi.org/10.54462/kadim.1641863>.
- Uzun, Ahmet. "19. Yüzyıl Osmanlı Tarımına İlişkin Çalışmalar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1 (Mayıs 2003), 205-218.
- van Dijck, José - Poell, Thomas. "Understanding Social Media Logic". *Media and Communication* 1/1 (August 2013), 2-14. <https://doi.org/10.17645/mac.v1i1.70>.
- Vurgun, Ayşegül. "II. Abdülhamit Döneminde Zirai Eğitim Hamlesi: Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve Numune Çiftliği". *Selçuk Türkiyatı* 51 (Nisan 2021), 83-114.
- Wodak, Ruth. "The Discourse-Historical Approach". *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed. Ruth Wodak - Michael Meyer. London: Sage, 2001, 63-94.
- Yakışık, Necdet. "İlim ve İrfan Aşıyanı Medreseler". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* ed. Fikret Gedikli, 502-520. Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013.
- Yay, Büşra. *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Nevsâli: Transkripsiyon ve Tablîli*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yazan, Özlem. "19. yy. Sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: 'Çiftlik İdaresi' Örneği". *Accounting and Financial History Research Journal* 9 (Eylül 2018), 280-332.
- Yıldız, Fatih - Hassan, Mehmet Şahin. "Bilim İletişimi Bağlamında Öncü Bir Dergi: Yeni Adam". *İnif E-Dergi* 8/1 (Mayıs 2023), 132-153 <https://doi.org/10.47107/inifedergi.1146739>.
- Yıldız, Halil. "II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad Dergisi ve İslam Mecmuası Örneği". *Journal of Turkish Studies* 13/ 2 (2018), 107-126. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.13185>.
- Yıldız, Özgür. "II. Abdülhamid Döneminde Zirai Eğitime Bir Bakış". *Journal of Turkish Studies* 7/4 (2012), 3273-3289. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3710>.
- Yurtoğlu, Bilal. "Mecmûa-ı İber-i İntibâh ve Osmanlı Popüler Bilim Dergileri Arasında İlk Polemikler". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23/1 (2022), 103-125. <https://doi.org/10.26650/oba.998466>.
- Yurtoğlu, Bilal. "Osmanlının Üçüncü Popüler Bilim Dergisi Mir'ât". *Dört Öge* 21 (Haziran 2022), 1-38.
- Yüksel, Özlem. "Osmanlı Türkiye'sinde Yayımlanmış Bir Çiftçilik Dergisi: Felâhat (1913 1919)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 24/1 (2023), 165-197. <https://doi.org/10.26650/oba.1189043>.

EK: *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nın düzenli ulaştırılmasını ve makbuzların eksiksiz bir şekilde gönderilmesini talep eden resmî yazı

ردیف	شرح	ملاحظات
1	...	...
2	...	...
3	...	...
4	...	...
5	...	...
6	...	...
7	...	...
8	...	...
9	...	...
10	...	...
11	...	...
12	...	...
13	...	...
14	...	...
15	...	...
16	...	...
17	...	...
18	...	...
19	...	...
20	...	...
21	...	...
22	...	...
23	...	...
24	...	...
25	...	...
26	...	...
27	...	...
28	...	...
29	...	...
30	...	...
31	...	...
32	...	...
33	...	...
34	...	...
35	...	...
36	...	...
37	...	...
38	...	...
39	...	...
40	...	...
41	...	...
42	...	...
43	...	...
44	...	...
45	...	...
46	...	...
47	...	...
48	...	...
49	...	...
50	...	...
51	...	...
52	...	...
53	...	...
54	...	...
55	...	...
56	...	...
57	...	...
58	...	...
59	...	...
60	...	...
61	...	...
62	...	...
63	...	...
64	...	...
65	...	...
66	...	...
67	...	...
68	...	...
69	...	...
70	...	...
71	...	...
72	...	...
73	...	...
74	...	...
75	...	...
76	...	...
77	...	...
78	...	...
79	...	...
80	...	...
81	...	...
82	...	...
83	...	...
84	...	...
85	...	...
86	...	...
87	...	...
88	...	...
89	...	...
90	...	...
91	...	...
92	...	...
93	...	...
94	...	...
95	...	...
96	...	...
97	...	...
98	...	...
99	...	...
100	...	...

ردیف	شرح	ملاحظات
1	...	...
2	...	...
3	...	...
4	...	...
5	...	...
6	...	...
7	...	...
8	...	...
9	...	...
10	...	...
11	...	...
12	...	...
13	...	...
14	...	...
15	...	...
16	...	...
17	...	...
18	...	...
19	...	...
20	...	...
21	...	...
22	...	...
23	...	...
24	...	...
25	...	...
26	...	...
27	...	...
28	...	...
29	...	...
30	...	...
31	...	...
32	...	...
33	...	...
34	...	...
35	...	...
36	...	...
37	...	...
38	...	...
39	...	...
40	...	...
41	...	...
42	...	...
43	...	...
44	...	

DHLUM.EK.00024.00100.001

Kaynak: BOA, DH.İ.UM.EK 24/100.